

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΑΞΙΑΣ ΣΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Γιάννης Ευσταθόπουλος,
Οικονομολόγος, Συντονιστής Παρατηρητηρίου Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΑΞΙΑΣ ΣΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Υφιστάμενη κατάσταση, Προκλήσεις & Ευκαιρίες ¹

Κύκλος Πολιτισμικής Πολιτικής
σε συνεργασία με το Παρατηρητήριο Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ

Απρίλιος 2024

¹ Συντάκτης: Γιάννης Ευσταθόπουλος, Οικονομολόγος, Συντονιστής Παρατηρητηρίου Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή.....	3
1. Merit και demerit goods στην Ελλάδα: υφιστάμενη κατάσταση, τάσεις & προοπτικές.....	10
Δίπολο «Πολιτισμός – Διαδικτυακά Παίγνια».....	10
Πολιτιστική συμμετοχή.....	10
Απαισιόδοξη και αισιόδοξη ανάλυση.....	11
Από τα δεδομένα στη στοχοθεσία της δημόσιας πολιτικής.....	12
Διαδικτυακά παίγνια.....	12
Αποτίμηση μακροσυστημικού κόστους αγαθών αρνητικής αξίας.....	14
Κόστος ευκαιρίας των αγαθών αρνητικής αξίας.....	15
Δίπολο «Άθληση - Junk Food».....	16
Ανησυχητική πρωτιά της Ελλάδας στην παιδική παχυσαρκία.....	16
Κοινωνικοοικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της παχυσαρκίας στην Ελλάδα.....	16
Έλλειψη χρόνου, ενδιαφέροντος, υποδομών και εμπορευματοποίηση της άθλησης αναφυχής.....	17
Συμπεράσματα από την εξέταση των διπόλων.....	18
Ρύθμιση αγαθών αρνητικής αξίας – Προώθηση αγαθών αξίας: αναγκαίες και αλληλένδετες δράσεις για την προώθηση των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης.....	17
Από το laissez-faire στο σύγχρονο αναπτυξιακό κράτος.....	19
2. Η συνεισφορά των αγαθών αξίας στη βιώσιμη ανάπτυξη: η περίπτωση του Πολιτισμού.....	22
Η συμβολή του Πολιτισμού στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής: ουσιαστική, αναξιοποίητη, ρηξικέλευθη.....	23
Οι φορείς του Πολιτισμού ως παραδείγματα γνήσιας αριστείας.....	25
3. Συμπεράσματα & Προτάσεις Πολιτικής.....	28
Βιβλιογραφία.....	31

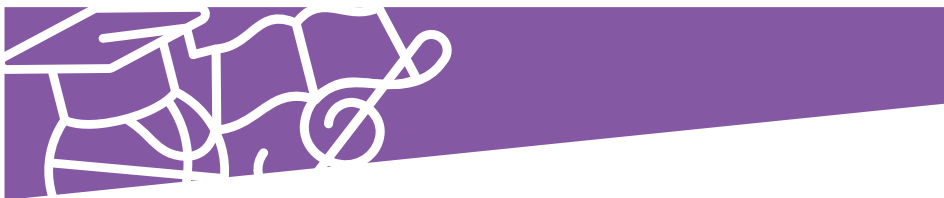
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δεν υφίσταται αμφιβολία ότι η ανθρωπότητα διανύει μια εποχή πολλαπλών και αλληλένδετων κρίσεων. Η αύξηση των εισοδηματικών και κοινωνικών ανισοτήτων, η κλιματική αλλαγή και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις και ανταγωνισμοί, οι απειλές για την παγκόσμια δημόσια υγεία, η άνοδος της ακροδεξιάς, το μεταναστευτικό, η δημογραφική παρακμή, η πολιτισμική συντηρητικοποίηση και η πληθωριστική κρίση διαμορφώνουν ένα παρατεταμένο κρισιακό περιβάλλον το οποίο ασκεί σφοδρές πιέσεις στην κοινωνική συνοχή και βιωσιμότητα.

Η νέα πολυπαραγοντική κρισιακή συνθήκη επηρεάζει δομικά τον τομέα του Πολιτισμού

Οι πολιτικές δημοσιονομικής λιτότητας και η γενικευμένη αστάθεια στο πεδίο της οικονομίας οδηγούν συχνά σε περιστολή της δημόσιας χρηματοδότησης προς τον Πολιτισμό. Σε ορισμένες χώρες, η μείωση αυτή αντισταθμίζεται μέσω διαύλων όπως: α) η αύξηση της τιμής των εισιτηρίων των χώρων Πολιτισμού (μουσεία, θέατρα και λυρικές σκηνές) και ειδικά σε περιοχές με υψηλή τουριστική κίνηση, γεγονός που μειώνει την οικονομική προσιτότητα των πολιτιστικών αγαθών για τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα και τον γηγενή πληθυσμό (Pecqueur, 2021; 2023), β) η αναζήτηση και αύξηση των χορηγιών από εταιρείες και μεγάλες ιδιωτικές περιουσίες στα πρότυπα του μοντέλου των Ηνωμένων Πολιτειών. Σε σύγκριση με το ευρωπαϊκό, το μοντέλο αυτό στηρίζεται κατά κόρον σε φιλανθρωπικές δωρεές από μεγάλους ευεργέτες οι οποίοι διαμορφώνουν την πολιτιστική πολιτική της χώρας. Ως αποτέλεσμα, οι χώροι Πολιτισμού παρουσιάζουν υψηλή γεωγραφική συγκέντρωση στη Δυτική και Ανατολική ακτή των ΗΠΑ, όπου διαμένει η οικονομική της ελίτ, ενώ αντιθέτως οι περιοχές των Μεγάλων Πεδιάδων θεωρούνται «πολιτιστικά ερημοποιημένες». Οι περιφερειακές πολιτιστικές ανισότητες δεν εντοπίζονται μόνο στο αμερικανικό μοντέλο. Η διαχρονική απουσία στην Ελλάδα ολοκληρωμένης πολιτικής περιφερειακής ενίσχυσης του Πολιτισμού αντανακλάται στην υπερσυγκέντρωση των επιχειρήσεων και του εργατικού δυναμικού των Πολιτιστικών και Δημιουργικών Τομέων στην Αττική². Ανάλογη απουσία μέριμνας υπάρχει, ταυτόχρονα, για τις λεγόμενες «υποβαθμισμένες» περιοχές των μεγάλων αστικών κέντρων.

² Όπως σημειώνεται σε έκθεση της Διανέοσις με βάση στοιχεία του ΥΠΠΟΑ: «η Περιφέρεια Αττικής συγκεντρώνει περίπου το 58% των επιχειρήσεων στους ΠΔΤ και το 60% περίπου του εργατικού δυναμικού. Ακολουθεί η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας με 12% και 13%, αντίστοιχα. Οι υπόλοιπες έντεκα Περιφέρειες της χώρας συνεισφέρουν όλες μαζί στο 27% και 29%, αντίστοιχα (ΥΠΠΟΑ, 2016)». Βλέπε σχετικά: Γιαννόπουλος, Γ., Καρράς, Χ., Κολοκυθά, Ο., Κυριακίδης, Ε., Παπαγεωργίου, Α., Τρίκας, Δ., Τσιαβός, Π., Χανδακά, Σ. (2023). *Απελευθερώνοντας τις δυνάμεις του πολιτισμού - Προτάσεις πολιτικής*, Διανέοσις, Οκτώβριος 2023.

Με τη σταδιακή μεταφορά του εν λόγω μοντέλου στην Ευρώπη, η δημόσια χρηματοδότηση τείνει να καλύπτει ολοένα και περισσότερο τα λειτουργικά έξοδα των πολιτιστικών φορέων και ο καλλιτεχνικός προγραμματισμός να χρηματοδοτείται με αυξανόμενο ποσοστό από ιδιωτικούς πόρους με βάση τα κριτήρια, τις προτεραιότητες και τα συμφέροντα των χορηγών. Αποτέλεσμα αυτών είναι οι φορείς του Πολιτισμού να εισέρχονται σε μια άκρως ανταγωνιστική διαδικασία για την προσέλκυση των εν λόγω χρηματοδοτήσεων. Η ιδιωτική χρηματοδότηση παρουσιάζεται συχνά και στην εγχώρια δημόσια συζήτηση ως μονόδρομος για την αντιμετώπιση της ένδειας δημόσιων πόρων για τον Πολιτισμό. Οι απόψεις αυτές προτάσσουν επιτακτικά, λόγου χάρι, τη διαμόρφωση ευνοϊκού φορολογικού πλαισίου για δωρεές και χορηγίες, την παροχή ποικίλων κινήτρων για επιχειρηματίες ή επενδυτές που σκοπεύουν να εισέλθουν στις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες και τη συμμετοχή των μεγάλων δωρητών σε θεσμοθετημένα συμβουλευτικά όργανα χάραξης πολιτικής. Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο, οι άνθρωποι του Πολιτισμού καλούνται να καταστήσουν το έργο τους πιο ελκυστικό για την αγορά και να αντισταθμίζουν τις απώλειες από τη μειούμενη κρατική χρηματοδότηση.

Ταυτόχρονα, η κρίση πληθωρισμού των τελευταίων ετών έχει επηρεάσει αρνητικά το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών με αποτέλεσμα να θυσιάζονται δαπάνες που δε συγκαταλέγονται στα αγαθά και τις υπηρεσίες πρώτης ανάγκης. Η επικράτηση ενός μικρού αριθμού ψηφιακών πλατφορμών ενέχει επίσης προβλήματα και κινδύνους για την καλλιτεχνική δημιουργία που υπερισχύουν έναντι των υπαρκτών ευκαιριών των νέων τεχνολογιών για τους καλλιτέχνες. Ξεχωρίζουν η χρήση αλγόριθμων και πολιτικών περιεχομένου που μπορούν να λογοκρίνουν ή να ομογενοποιήσουν την καλλιτεχνική έκφραση, η έλλειψη δίκαιης αμοιβής για τους καλλιτέχνες, ο κορεσμός της αγοράς με ψηφιακό περιεχόμενο και η έκθεση των καλλιτεχνών σε δυσμενείς μεταβολές των όρων συνεργασίας εκ μέρους των πλατφορμών.

Παράλληλα με τις τάσεις στον χώρο του Πολιτισμού, καταγράφεται μια ραγδαία ανάπτυξη τα τελευταία έτη αγαθών χαμηλής ή και αρνητικής αξίας για το κοινωνικό σύνολο που υποβαθμίζουν αισθητά την ποιότητα της πολιτισμικής σφαίρας στις ανεπτυγμένες οικονομίες. Τα αγαθά αυτά περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τα διαδικτυακά τυχερά παίγνια, την πορνογραφία, μουσικά είδη όπως η τραπ (με στίχους που προωθούν την αντικειμενοποίηση και υποτίμηση της γυναίκας, τη χρήση βίας και ναρκωτικών και την πολυτελή κατανάλωση), την ευρεία διάδοση της ακραίας και «ωμής» βίας σε βιντεοπαιχνίδια, στα οπτικοακουστικά έργα και σε αμφιλεγόμενες αθλητικές διοργανώσεις μεικτών πολεμικών τεχνών

(Handel & Scheuble, 2021)³, την κακή διατροφή (junk food, ταχυφαγία, ενεργειακά ποτά) και τις εμπορευματοποιημένες υπηρεσίες του διαδικτύου που ωθούν σε νέες εθιστικές συμπεριφορές⁴.

Αγαθά αξίας και αρνητικής αξίας

Ο γερμανικής καταγωγής Αμερικανός οικονομολόγος Richard Musgrave (1910-2007) εισήγαγε τον όρο merit good⁵ στα τέλη της δεκαετίας 1950 για να περιγράψει αγαθά τα οποία τα άτομα πρέπει να είναι σε θέση να απολαύσουν ανεξάρτητα με την ικανότητα ή ακόμα και την επιθυμία τους να πληρώνουν γι' αυτά (Musgrave, 1959). Ορισμένα από τα πιο διαδεδομένα στη βιβλιογραφία αγαθά αξίας είναι η εκπαίδευση, η δημόσια υγεία, οι δημόσιες βιβλιοθήκες και οι δημόσιοι χώροι πρασίνου και αναψυχής. Ένα αγαθό αξίας μπορεί να παρουσιάζει περισσότερα οφέλη για το άτομο που το απολαμβάνει και την κοινωνία εν γένει απ' ό,τι το ίδιο το άτομο συνειδητοποιεί και υπολογίζει. Το κοινωνικό όφελος από τη χρήση αγαθών αξίας μπορεί να διαφέρει δηλαδή από το ατομικό όφελος λόγω της δυσκολίας του ατόμου να ενσωματώσει στις αποφάσεις του κριτήρια που αφορούν την κοινωνική ευημερία. Ένα επίσης χαρακτηριστικό των αγαθών αξίας είναι ότι συνδέονται με τις ανάγκες των ατόμων -υπό την έννοια που έθεσε το πλαίσιο της οικονομίας των αναγκών- σε αντίθεση με τη καταναλωτική κοινωνία η οποία προτάσσει την ικανοποίηση των επιθυμιών των καταναλωτών⁶.

³ Βλέπε σχετικά με τις μεικτές πολεμικές τέχνες και τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές τους προεκτάσεις: Handel, J., Scheuble, S. (2021), *The role of sports in violent right-wing extremist radicalisation and P/CVE*, *Radicalisation 2021 Awareness Network*, European Commission, pp 9-11.

⁴ Η έκταση που έχει λάβει η χρήση του διαδικτύου στην καθημερινότητα των ανθρώπων έχει συνδεθεί με την εκδήλωση «προβληματικών χρήσεων του διαδικτύου» (PUIs) λόγω εθισμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα τυχερά παίγνια, την ψηφιακή κατανάλωση και την πορνογραφία, αλλά και με τη διάχυση της παραπληροφόρησης, την εκμετάλλευση προσωπικών δεδομένων, την εμφάνιση κοινωνικών φαινομένων όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός, η διαδικτυακή παρενόχληση καθώς και με τη δημιουργία επίπλαστων αναγκών και την προώθηση μη ρεαλιστικών προτύπων ζωής.

⁵ Ο όρος αυτός έχει αποδοθεί στα ελληνικά μεταξύ άλλων ως κοινωνικό αγαθό, αξιόλογο αγαθό, βασικό αγαθό και αγαθό αξίας. Το παρόν άρθρο χρησιμοποιεί τον όρο «αγαθά αξίας» για τα merit goods και «αγαθά αρνητικής αξίας» για τα demerit goods. Ο όρος meritum στα λατινικά μεταφέρει την ιδέα της αξίας ιδίως με την ηθική ή δεοντολογική έννοια. Η απόδοση του όρου merit good ως «αγαθό αξίας» (αντί του πιο διαδεδομένου «κοινωνικό αγαθό») συμβάλλει στην ανάδειξη της αντίθεσης μεταξύ merit και demerit good (αγαθό αρνητικής αξίας) αναδεικνύοντας με πιο εύληπτο τρόπο τα αντιθετικά τους χαρακτηριστικά.

⁶ Η «οικονομία των αναγκών» επικεντρώνεται στην ικανοποίηση βασικών ανθρώπινων αναγκών, όπως η τροφή, η στέγη και η υγειονομική περίθαλψη, δίνοντας προτεραιότητα στην κοινωνική ευημερία έναντι των καταναλωτικών επιθυμιών. Βλέπε σχετικά: Νικολόπουλος, Τ. (2021). *Ποιες (πρέπει να είναι οι) ανάγκες;*, ΕΦΣΥΝ, 18.9.2021.

Για τον Βρετανό διανοούμενο Peter Self, μόνο η έννοια της ανάγκης (βιολογικής και ψυχικής) συνιστά ένα πραγματικά σοβαρό και χρήσιμο συνάμα κριτήριο ατομικής ευημερίας (Self, 2000). Το κριτήριο αυτό δύναται να αποτελέσει σημείο αναφοράς για τη διαμόρφωση πολιτικών στο πεδίο της οικονομίας που θέτουν ως πρωτεύοντα στόχο την υγεία των πολιτών και την ικανότητά τους να συμμετάσχουν ισότιμα στις συνολικότερες οικονομικές, παραγωγικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες. Όταν οι στόχοι αυτοί εκπληρωθούν, οι ατομικές επιθυμίες («προτιμήσεις») θα μπορούν τότε να ανακτήσουν τη σημασία τους για την κοινωνική ευημερία.

Συνολικά, τα τρία κριτήρια των αγαθών αξίας, ήτοι: α) η αναφορά στις ανθρώπινες ανάγκες, β) η χαμηλότερη προσφορά και ζήτηση για τα εν λόγω αγαθά σε σχέση με τα βέλτιστα επίπεδα για το άτομο και την κοινωνία⁷, γ) οι θετικές επιδράσεις στο κοινωνικό σύνολο⁸, αιτιολογούν την ανάπτυξη δημόσιων πολιτικών για την υποστήριξή τους.

Ο Πολιτισμός περιέχει αναμφίβολα στοιχεία που τον καθιστούν «γνήσιο» αγαθό αξίας. Φορείς όπως θέατρα, μουσεία, ωδεία, σχολές χορού και κινηματογράφου, φεστιβάλ, συμμετοχικές πολιτισμικές πρακτικές και εγχειρήματα συντείνουν στην πνευματική ανάπτυξη, την καλλιέργεια, την ψυχική υγεία, τη χειραφέτηση και προσωπική ολοκλήρωση όσων ασχολούνται με την Τέχνη, είτε παρακολουθώντας καλλιτεχνικά δρώμενα, είτε ασκώντας κάποια καλλιτεχνική δραστηριότητα. Πέραν του οφέλους για το ίδιο το άτομο, οι φορείς του Πολιτισμού προωθούν την πολιτιστική και κοινωνική δραστηριότητα των τοπικών κοινοτήτων ενισχύοντας το κοινωνικό κεφάλαιο, τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη, την κοινωνική ένταξη και συνοχή, τον διαπολιτισμικό διάλογο και συμβάλλουν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη διατήρηση, ανανέωση και εξέλιξη της πολιτιστικής ταυτότητας.

⁷ Η υποκατανάλωση ενός αγαθού αξίας περιγράφει μια κατάσταση στην οποία το εν λόγω αγαθό δε χρησιμοποιείται όσο θα ήταν κοινωνικά επιθυμητό ή ωφέλιμο. Τα αγαθά αξίας είναι προϊόντα ή υπηρεσίες που θεωρούνται ωφέλιμα για τους ανθρώπους και τα οποία τείνουν να παρουσιάζουν υποδεέστερα επίπεδα προσφοράς και κατανάλωσης σε σχέση με το κοινωνικά βέλτιστο επίπεδο αν αφηθούν μόνο στις δυνάμεις της αγοράς.

⁸ Αν και διακρίνεται μια σύγκλιση μεταξύ εξωτερικών οικονομιών (externalities) και αγαθών αξίας, οι έννοιες αυτές δεν είναι ωστόσο ταυτόσημες. Οι εξωτερικές οικονομίες επικεντρώνονται στο όφελος που αποκομίζουν τρίτα μέρη. Τα κοινωνικά αγαθά περιλαμβάνουν τις εξωτερικές οικονομίες, αλλά και επίσης ένα όφελος για τον ίδιο τον καταναλωτή το οποίο δεν είναι πάντα σε θέση να αντιληφθεί λόγω έλλειψης επαρκούς πληροφόρησης και ικανότητας μακροπρόθεσμου σχεδιασμού.

Ανακεφαλαιώνοντας, κύριο γνώρισμα των αγαθών αξίας αποτελεί το αξιολογικό τους υπόβαθρο και το γεγονός ότι προσδιορίζονται στη βάση μιας εκτίμησης για το τι μια κοινωνία ορίζει ως «καλό» και «κακό». Κατ'αντιστοιχία, ο όρος “demerit good” περιγράφει αγαθά με αρνητική κοινωνική αξία. Στον αντίποδα των αγαθών αξίας, τα αγαθά αυτά: α) στηρίζονται στις επιθυμίες και προτιμήσεις (τα «θέλω») των καταναλωτών και σε επίπλαστες συχνά ψυχολογικές ανάγκες, β) τροφοδοτούν πρότυπα συμπεριφοράς που χαρακτηρίζονται από την υπερκατανάλωση γ) έχουν κοινωνικό κόστος που υπερβαίνει το ιδιωτικό κόστος, λόγω του εξωτερικού κόστους που επιβάλλεται στην κοινωνία.

Οι ψηφιακές τεχνολογίες ανανεώνουν και ενισχύουν την καταναλωτική κοινωνία

Τα demerit goods περικλείουν μια μακρά λίστα αγαθών που αποτυπώνουν ορισμένες από τις πιο ορατές αρνητικές για το άτομο και το κοινωνικό σύνολο εκφάνσεις της καταναλωτικής κοινωνίας. Η δημόσια παρέμβαση για την αντιμετώπιση της υποκατανάλωσης των αγαθών αξίας και την προστασία των οικοσυστημάτων θα πρέπει ωστόσο να επεκταθεί σε μια πιο σφαιρική αποτίμηση των επιπτώσεων της καταναλωτικής κοινωνίας και όχι μόνο των πιο ακραίων εκφάνσεών της όπως τα αγαθά αρνητικής αξίας. Σ' αυτήν την κατεύθυνση, είναι συνεπώς αναγκαία μια σε βάθος αναθεώρηση τόσο των αξιών και ευρύτερων πολιτικών που έχουν θεμελιώσει το αναπτυξιακό υπόδειγμα της μεταπολεμικής περιόδου όσο και των πολιτικών της παγκοσμιοποίησης που εφαρμόστηκαν από τη δεκαετία του 1990. Κεντρική επίσης σημασία λαμβάνει η αντιμετώπιση της δράσης και ισχύος των παγκόσμιων ψηφιακών ολιγοπωλίων που ανανεώνουν και ενισχύουν τα πρότυπα της καταναλωτικής κοινωνίας⁹. Τα νέα εργαλεία ανάλυσης της καταναλωτικής συμπεριφοράς που θέτουν σε εφαρμογή οι ψηφιακοί κολοσσοί σε συνδυασμό με τον σχεδιασμό ψηφιακών υπηρεσιών σχεδιασμένες για τον εθισμό του χρήστη (addictive design¹⁰) ενισχύουν κατά κόρον την επιρροή των μεγάλων εταιρειών και πολυεθνικών στην αγορά.

⁹ Βλέπε σχετικά: Σμυρναίος, Ν. (2018). Το ολιγοπώλιο του διαδικτύου & οι προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, Συνέντευξη με τον Κώστα Ελευθερίου, *Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ*, 26.9.2021.

¹⁰ Ο «εθιστικός σχεδιασμός» αναφέρεται σε χαρακτηριστικά ή πτυχές των ψηφιακών προϊόντων και υπηρεσιών που έχουν σχεδιαστεί σκόπιμα για να αυξάνουν την εμπλοκή των χρηστών, συχνά σε σημείο που να ευνοούν ψυχαναγκαστικά ή εθιστικά πρότυπα χρήσης μέσω εργαλείων όπως το autoplay, τα embedded videos, pop-up, thumbnails κ.ά. Στόχος αυτών των πρακτικών δεν είναι άλλος από τη μεγιστοποίηση του περιεχομένου που καταναλώνεται από τους χρήστες. Οι εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης χρησιμοποιούνται για την εξατομίκευση του περιεχομένου που λαμβάνουν οι χρήστες με στόχο να ενισχύσουν την αίσθηση της επιβράβευσης και την εξάρτηση από τις σχετικές υπηρεσίες.

Οι ψηφιακές τεχνολογίες ως εργαλείο ανανέωσης της καταναλωτικής κοινωνίας: η περίπτωση της Shein

Η ψηφιακή στρατηγική του κινέζικου *fast-fashion* παγκόσμιου κολοσσού της λιανικής πώλησης ενδυμάτων “Shein” θεωρείται σήμερα τρανταχτό *success-story* αξιοποίησης της επίδρασης των ψηφιακών εργαλείων στις καταναλωτικές αποφάσεις και συνήθειες (Zhu, 2024). Η εταιρεία κατάφερε καταρχάς να συλλάβει προς όφελός της την κίνηση δεδομένων στο διαδίκτυο. Χρησιμοποιώντας διεπαφές όπως το Google Trends, ο αλγόριθμος της Shein είναι σε θέση να ανακτά λέξεις-κλειδιά που αποτυπώνουν τις τρέχουσες τάσεις, επιτρέποντας στις ομάδες των δημιουργών της να σχεδιάζουν προϊόντα που είναι όσο το δυνατόν πιο κοντά στις απαιτήσεις των καταναλωτών σε διάφορα μέρη του κόσμου. Η μαζική επένδυση στη διαδικτυακή διαφήμιση συνιστά τον δεύτερο πυλώνα της εν λόγω στρατηγικής. Το 41% της επισκεψιμότητας στον ιστότοπο Shein προερχόταν το 2022 από χρηματοδοτούμενες δημοσιεύσεις σε πλατφόρμες όπως το Facebook, το Instagram και σε διαφημίσεις σε μηχανές αναζήτησης (Google, Yahoo, κ.λπ). Η συνεργασία με κορυφαίους *bloggers* μόδας και αστέρων της ποπ κουλτούρας παγκόσμιας φήμης, αλλά και *influencers* μικρότερης εμβέλειας συμπληρώνει τις ανωτέρω πρακτικές μέσω της προβολής στην πλατφόρμα *TikTok* βίντεο τύπου *haul** για τα προϊόντα της εταιρείας. Ενδεικτικό της δυναμικής και απόδοσης της εν λόγω πρακτικής είναι ότι περισσότερα από 840 δισεκατομμύρια βίντεο με προϊόντα της εταιρείας έχουν αναρτηθεί με σχετική ετικέτα (*hashtag*) μόνο στην προαναφερθείσα πλατφόρμα. Σε συνδυασμό με την προσθήκη χιλιάδων αντικειμένων καθημερινά, το υπερ-κερδοφόρο αυτό επιχειρηματικό μοντέλο προωθεί έναν εξαιρετικά εφήμερο κύκλο ζωής προϊόντων μόδας, στον πυρήνα του οποίου έγκειται η τεχνητή πρόκληση συναισθηματικής απαξίωσης στον καταναλωτή για τα προϊόντα που κατέχει. [* Τα βίντεο *haul* είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης όπως το YouTube και το TikTok. Σε αυτά τα βίντεο, οι *influencer* παρουσιάζουν και συχνά «ξεπακετάρουν» σε ζωντανή μετάδοση νέα προϊόντα].

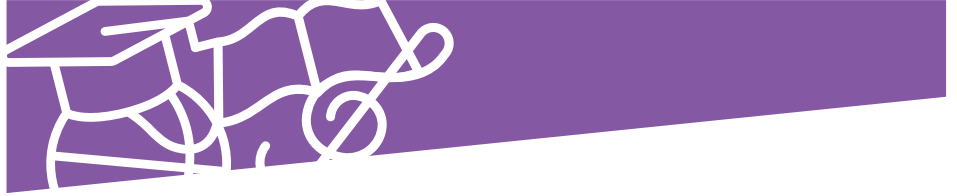
Αντικείμενο & Δομή κειμένου

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου είναι η παρουσίαση της δυναμικής ορισμένων αγαθών αξίας (merit goods) και αρνητικής αξίας (demerit goods) στην Ελλάδα με απώτερο στόχο την αξιολόγηση των ευκαιριών και των κινδύνων που ενέχουν για τις προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξης της χώρας. Συγκεκριμένα, τίθενται τα ακόλουθα ερωτήματα: Τι στοιχεία διαθέτουμε σχετικά με το υφιστάμενο μείγμα αγαθών αξίας και αρνητικής αξίας στην Ελλάδα και τι συμπεράσματα ανακύπτουν για το αναπτυξιακό μοντέλο με όρους βιώσιμης ανάπτυξης; Ποιες προτεραιότητες πρέπει να θέσει η δημόσια πολιτική για τη διαμόρφωση ενός πιο βιώσιμου μείγματος; Πώς μπορούν ειδικότερα να συμβάλλουν οι δυνάμεις του Πολιτισμού προς αυτή την κατεύθυνση;

Το ζήτημα εξετάζεται σε τρία στάδια:

- Αρχικά, παρουσιάζονται στοιχεία για τα αγαθά αξίας «Πολιτισμός» και «Άθληση» σε αντιπαράθεση με τα αγαθά αρνητικής αξίας «Διαδικτυακά Παίγνια» και «Διατροφή χαμηλής αξίας» (Junk Food) αντίστοιχα. Στο πλαίσιο αυτό, εξάγονται συμπεράσματα σχετικά με τον ρόλο της δημόσιας πολιτικής ως προς τη διασφάλιση ενός μείγματος αγαθών που θα ευνοεί τη βιώσιμη ανάπτυξη.
- Στη συνέχεια, εξετάζεται ο δυναμικός ρόλος του Πολιτισμού (και των αγαθών αξίας εν γένει) ως 4ου ισότιμου Πυλώνα¹¹ της Βιώσιμης Ανάπτυξης σε άμεση αλληλεπίδραση με τους πυλώνες «Οικονομία», «Κοινωνία» και «Περιβάλλον».
- Τέλος, παρατίθενται προτάσεις άσκησης πολιτικής για την ανάπτυξη της αυτονομίας και των αξιών του Πολιτισμού όπως και της συνεισφοράς του στην κοινωνική συνοχή, την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και την οικονομία της γνώσης με βάση την ολιστική προσέγγιση των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης.

¹¹ Βλέπε σχετικά: Sabatini, F. (2019). Culture as Fourth Pillar of Sustainable Development: Perspectives for Integration, Paradigms of Action. *European Journal of Sustainable Development*, 8(3), 31. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n3p31>

1. Merit και demerit goods στην Ελλάδα: υφιστάμενη κατάσταση, τάσεις & προοπτικές

Η αντιπαραβολή στοιχείων για αγαθά αξίας όπως ο Πολιτισμός, από τη μία, και μιας σειράς αγαθών αρνητικής αξίας όπως τα διαδικτυακά παίγνια από την άλλη, συμβάλλει στην εμβάθυνση της συζήτησης σχετικά με το υφιστάμενο μείγμα των merit και demerit goods στην ελληνική κοινωνία. Τα εν λόγω παραδείγματα αναδεικνύουν με εύληπτο τρόπο το αξιακό υπόβαθρο των επιμέρους αναπτυξιακών μοντέλων που συγκροτούνται στη βάση των δύο αυτών κατηγοριών αγαθών. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται στοιχεία για το δίπολο «Πολιτισμός – Διαδικτυακά Παίγνια» και «Άθληση – Διατροφή χαμηλής αξίας». Σημειώνεται ότι η εξέταση τομέων πέραν του Πολιτισμού στο παρόν κείμενο πηγάζει από τη διαδεδομένη πλέον άποψη ότι η αντιμετώπιση της πολυ-κρίσης απαιτεί μια συνολικότερη πολιτισμική αλλαγή που περιλαμβάνει ευρύτερες ριζικές αλλαγές σε αξίες, πρότυπα και στάσεις ζωής.

Δίπολο «Πολιτισμός – Διαδικτυακά Παίγνια»

Πολιτιστική συμμετοχή

Η έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ για την πολιτιστική συμμετοχή στην Ελλάδα παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με το πολιτιστικά ενεργό τμήμα του πληθυσμού στην Ελλάδα (ΕΛΣΤΑΤ, 2023). Με βάση τα δεδομένα -που αφορούν άτομα άνω των 16 ετών- προκύπτει ειδικότερα ότι:

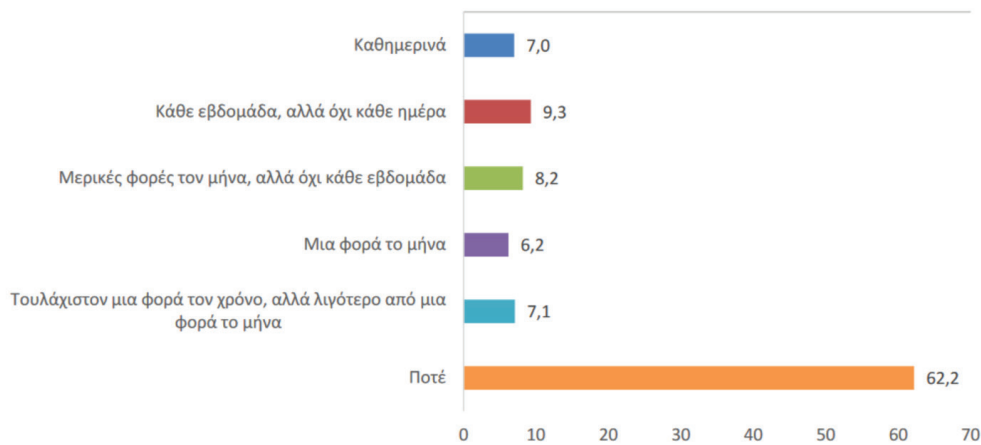
- Το 31,6% δεν παρακολούθησε θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, όπερα κ.λπ. διότι δεν τους ενδιαφέρει
- Το 42,8% δεν επισκέφτηκε χώρους πολιτισμού (μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, πινακοθήκες κ.λπ.) διότι δεν τους ενδιαφέρει
- Το 50,9% δε διάβασε βιβλία (δεν τους ενδιαφέρει ή δεν τους αρέσει το 41,1%, ενώ 9,8% δεν έχει χρόνο)

¹² Τα στοιχεία αυτά συνάδουν με τα διαθέσιμα στοιχεία για τις βιβλιοθήκες, βάσει των οποίων σημειώνεται μια ραγδαία υποχώρηση μεταξύ 2022 και 2018, με μείωση 39,7% σε αριθμό αναγνωστών – επισκεπτών, 36,3% σε δανεισμό βιβλίων και 18,3% σε προσβάσεις χρηστών στις ιστοσελίδες των βιβλιοθηκών. Βλέπε σχετικά: ΕΛΣΤΑΤ (2023). *Έρευνα βιβλιοθηκών της Ελλάδος Έτους 2022*, 5.12.2023.

- Τέλος, το 62,2% δεν εξασκεί καμία πολιτιστική δραστηριότητα όπως μουσική / εξάσκηση μουσικών οργάνων, τραγούδι, χορό, θέατρο, φωτογραφία, ζωγραφική, χειροτεχνίες, χαρακτηριστική, συγγραφική ποιημάτων.

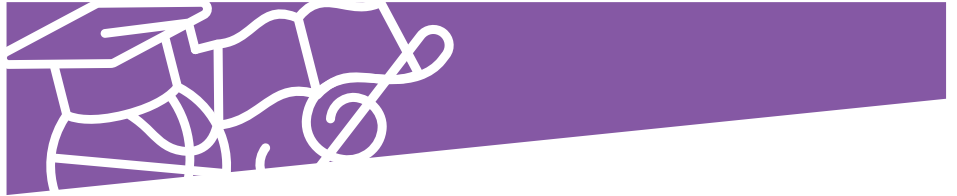
Συχνότητα εξάσκησης δραστηριοτήτων όπως μουσική, τραγούδι, χορό, θέατρο, φωτογραφία κλπ.: Έτος 2022 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2023)

Απαισιόδοξη και αισιόδοξη ανάλυση

Η αξιολόγηση των ανωτέρων αποτελεσμάτων χρήζει περαιτέρω ανάλυσης και συζήτησης. Μια «απαισιόδοξη» ανάγνωση θα εστίαζε προφανώς στο ποσοστό συμπολιτών άνω των 16 ετών, ήτοι 6 στους 10, που δεν εξασκούν καμία πολιτιστική δραστηριότητα. Το υψηλό ποσοστό που απαντά ότι δεν ενδιαφέρεται για τις τέχνες και την ανάγνωση συνιστά επίσης ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό ποιοτικό εύρημα. Αντιθέτως, μια πιο «αισιόδοξη» ματιά θα επικεντρωθεί στα κατά προσέγγιση 3,6 εκατομμύρια άτομα που διατηρούν στην Ελλάδα μια πιο συστηματική ενασχόληση με τον πολιτισμό και τα οποία διαμορφώνουν μια υπολογίσιμη κρίσιμη μάζα.

Από τα δεδομένα στη στοχοθεσία της δημόσιας πολιτικής

Ανεξάρτητα από το πρόσημο που αποδίδεται στα εν λόγω δεδομένα, η έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ μπορεί να συμβάλει στη στοχοθεσία της δημόσιας πολιτικής για τον Πολιτισμό. Ένας ενδεικτικός στρατηγικός στόχος θα ήταν, λόγου χάρη, η αύξηση του ποσοστού εξάσκησης πολιτιστικής δραστηριότητας από το 40% στο 60% μέχρι το 2030 σε συνδυασμό με την αύξηση της συχνότητας εξάσκησης (π.χ. αύξηση εβδομαδιαίας εξάσκησης από 10% σε 30%). Αντίστοιχοι στόχοι μπορούν να τεθούν για όλους τους πολιτιστικούς κλάδους όπως η συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις¹³, η επίσκεψη σε χώρους πολιτισμού, η ανάγνωση βιβλίων, αλλά και για άλλα αγαθά αξίας όπως η άθληση αναψυχής. Δυστυχώς η επόμενη επικαιροποίηση των στοιχείων για την πολιτιστική συμμετοχή δεν αναμένεται πριν από το έτος 2028, δυσχεραίνοντας τη διαμόρφωση δημόσιων πολιτικών βασισμένες σε στοιχεία.

Διαδικτυακά παίγνια

Τα διαδικτυακά παίγνια συνιστούν την ψηφιακή εκδοχή ενός «παραδοσιακού» αγαθού αρνητικής αξίας (τζόγος). Η παρουσίαση στοιχείων για τον εν λόγω τομέα παρουσιάζει διπλό ενδιαφέρον:

- Αφενός η περίπτωση των διαδικτυακών παιγνίων απεικονίζει τον τρόπο με τον οποίο η ψηφιακή οικονομία ανανεώνει και ενισχύει τα καταναλωτικά αγαθά και ιδίως τις πιο αρνητικές εκδοχές τους.
- Αφετέρου, τα τυχερά παίγνια συνδέονται με αγαθά αξίας δεδομένου ότι ένα μέρος των φορολογικών εσόδων που αντλεί το Δημόσιο από αυτά προορίζονται για τη χρηματοδότηση αντισταθμιστικών δράσεων στους τομείς του Πολιτισμού και του Αθλητισμού, διαμορφώνοντας ένα δίπολο το οποίο χρήζει περαιτέρω εξέτασης από την πλευρά της δημόσιας πολιτικής και του γενικού συμφέροντος.

¹³ Τα τελευταία διαθέσιμα συγκριτικά στοιχεία σε ευρωπαϊκό επίπεδο για τη συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις αφορούν το 2015 (αναμένεται επικαιροποίησή τους τον Ιούνιο του 2024). Τα στοιχεία αυτά καταγράφουν μια σημαντική υστέρηση της Ελλάδας σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Ενδεικτικά, περίπου το 62,6% του ενήλικου πληθυσμού της ΕΕ (ηλικίας 16 ετών και άνω) ανέφερε ότι πήγε στον κινηματογράφο, παρακολούθησε μια ζωντανή παράσταση (θέατρο, συναυλία, οργανωμένη πολιτιστική εκδήλωση στην ύπαιθρο κ.ο.κ.) ή επισκέφθηκε έναν πολιτιστικό χώρο (μουσείο, ιστορικό μνημείο, γκαλερί ή αρχαιολογικό χώρο) κατά τους προηγούμενους 12 μήνες. Τα υψηλότερα επίπεδα πολιτιστικής συμμετοχής καταγράφηκαν στα σκανδιναβικά κράτη μέλη - Δανία (85,3%), Σουηδία (85,0%) και Φινλανδία (83,7%) - και στις Κάτω Χώρες (επίσης 83,7%). Στο άλλο άκρο της κλίμακας, λιγότερο από το ήμισυ του ενήλικου πληθυσμού της Ελλάδας, της Ιταλίας (και οι δύο 46,9%), της Κροατίας (36,6%), της Βουλγαρίας (28,6%) και της Ρουμανίας (27,4%) ανέφεραν ότι συμμετείχαν σε οποιαδήποτε πολιτιστική δραστηριότητα. Eurostat (2017). *Culture statistics - cultural participation*.

Τα στοιχεία που δημοσιεύει η Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων (ΕΕΕΠ) δεν αφήνουν αμφιβολία για τη δυναμική του κλάδου των διαδικτυακών παιγνίων¹⁴. Ο κλάδος αυτός αντιπροσωπεύει περίπου το 1/3 (31,6%) των ετήσιων εσόδων από παίγνια ο οποίος ανέρχεται συνολικά σε 2.350 δισεκατομμύρια ευρώ με το 55% να προέρχεται από πρακτορεία ΟΠΑΠ και VLT (Video Lottery Terminal). Από το 2019 έως και το 2023, τα ακαθάριστα έσοδα (gross gambling revenue¹⁵) του διαδικτυακού τζόγου έχουν αυξηθεί σωρευτικά σε μια τετραετία κατά 103,3% με ορατό το ενδεχόμενο να προσεγγίσουν τα επόμενα έτη το 1 δισεκατομμύριο ευρώ (889.040.167 ευρώ το 2023). Η δυναμική αυτή εκτιμάται από ειδικούς ότι συνδέεται σε ένα βαθμό και με τον περιορισμό του παράνομου τζόγου. Τα ιδιαίτερα σημαντικά δημοσιονομικά έσοδα από τη φορολόγηση των διαδικτυακών παιγνίων που ανέρχονται σε 541 εκατομμύρια ευρώ το 2023¹⁶ (ήτοι 60,9% των συνολικών εσόδων από παίγνια) κατευνάζουν σε πρώτη προσέγγιση τις ανησυχίες και αντιδράσεις σχετικά με τη δυναμική του εν λόγω τομέα στην Ελλάδα λόγω δυνητικής τους χρήσης για τη χρηματοδότηση επωφελών για το κοινωνικό σύνολο τομέων όπως τα αγαθά αξίας. Οι θεσμοθετημένες χρηματοδοτήσεις της Γενικής Γραμματείας Αθλητισμού και του Υπουργείου Πολιτισμού από έσοδα από τυχερά παίγνια εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία¹⁷ όπως και οι σχετικές προβλέψεις του Νόμου 4002/2011 για «κοινωνικές πολιτικές»¹⁸. Πιο πρόσφατες ρυθμίσεις για τη φορολόγηση των τυχερών παιγνίων δεν περιλαμβάνουν ωστόσο τη χρηματοδότηση της μαζικής άθλησης (ή άθλησης αναψυχής), διοχετεύοντας

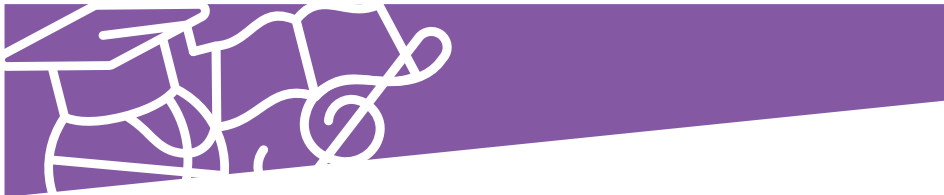
¹⁴ Ντζανάτος, Δ. *Κρίσιμα Διαχρονικά Μεγέθη Διαδικτυακών Παρόχων Παιγνίων*, Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων. ΕΕΕΠ (2023). *Συγκέντρωση και Οργανωμένη Παρουσίαση Χρηματοοικονομικών και Άλλων Δεδομένων για τα Καζίνο*, Γραφείο Συγκέντρωσης Δεδομένων και Μελετών - Διεύθυνση Διοίκησης, Σεπτέμβριος 2023.

¹⁵ Τα ακαθάριστα έσοδα από τα τυχερά παιχνίδια είναι βασικός δείκτης στον κλάδο των τυχερών παιχνιδιών ο οποίος μετράει τη διαφορά μεταξύ του ποσού των χρημάτων που στοιχηματίζουν οι παίκτες και του ποσού που κερδίζουν.

¹⁶ Από το 2019 έως το 2023 τα έσοδα του Δημοσίου παρουσίασαν σωρευτική αύξηση 225%.

¹⁷ Βλέπε συγκεκριμένα το Νόμο 2579/1998, Άρθρο 30, Παράγραφο 7.

¹⁸ Άρθρο 50, Παράγραφος 5: Για όλα τα τυχερά παίγνια η συμμετοχή του Ελληνικού Δημοσίου στα έσοδα καθορίζεται σε τριάντα πέντε τοις εκατό (35%) επί του μικτού κέρδους που αφορά τα ποσά τα οποία προέρχονται από την εκμετάλλευση της δραστηριότητας του κατόχου της άδειας. Άρθρο 50, Παράγραφος 6: Με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών, Πολιτισμού και Τουρισμού και του συναρμόδιου Υπουργού καθορίζεται μέρος των εσόδων αυτών του Ελληνικού Δημοσίου, ύψους τουλάχιστον 20%, το οποίο προορίζεται για κοινωνικές πολιτικές, όπως η ενίσχυση μέτρων πολιτικής για άτομα με αναπηρία, για την καταπολέμηση της ανεργίας, για την απεξάρτηση από τα παίγνια, καθώς και για την απεξάρτηση από άλλες μορφές εθισμού, για τον αθλητισμό, για τον πολιτισμό, και για τους ΟΤΑ πρώτου και δεύτερου βαθμού σχετικά με τις παραπάνω πολιτικές και τις διαδικαστικές ενέργειες που προβλέπονται στην περίπτωση ια' της παραγράφου 3 του άρθρου 28, καθώς και κάθε άλλο σχετικό θέμα.

τα σχετικά έσοδα στον επαγγελματικό αθλητισμό κατά 50%. Αποδέκτες του 32,5% αυτών των εσόδων είναι ειδικότερα η Super League 1 και 2 (Κούβαλης, 2021), δηλαδή εμπορευματοποιημένοι τομείς του αθλητισμού που συνδέονται περισσότερο με αγαθά αρνητικής αξίας (πχ. τυχερά παίγνια, οργανωμένα στοιχηματικά κυκλώματα στημένων αγώνων) και άλλα κοινωνικά προβλήματα (οπαδική βία, παραβατικότητα νέων, κλπ).

Αποτίμηση μακροσυστημικού κόστους αγαθών αρνητικής αξίας

Παρά τα δημοσιονομικά οφέλη της βιομηχανίας τυχερών παιγνίων και τις διακηρύξεις για τη λήψη μέτρων που ωθούν στο «υπεύθυνο παιχνίδι», ανακύπτουν εύλογα ερωτήματα σχετικά με τις βαθύτερες και διαχρονικές επιπτώσεις της διάδοσης του στοιχηματισμού ως μια κοινωνικά αποδεκτή δραστηριότητα σε όλο το εύρος της ελληνικής κοινωνίας και ειδικότερα στις νέες γενιές. Αναδύεται συνεπώς η επιτακτική ανάγκη να εξεταστούν οι ευρύτερες επιπτώσεις του τζόγου σε μακροσυστημικό επίπεδο βάσει διεπιστημονικής ανάλυσης και να επιτευχθεί μια αντικειμενική αποτίμηση των καθαρών δημοσιονομικών εσόδων συνυπολογίζοντας το σύνολο των αρνητικών εξωτερικοτήτων του εν λόγω τομέα και το σχετικό δημοσιονομικό τους κόστος¹⁹. Ο εθισμός σε τυχερά παιχνίδια συνιστά πηγή οικονομικών προβλημάτων, διαταραχών ψυχικής υγείας και ευρύτερων κοινωνικών προβλημάτων μεταξύ των οποίων και η εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών συνδεδεμένες με τον εθισμό. Σημειώνεται ότι οι παράγοντες αυτοί συνεπάγονται αύξηση των δημόσιων δαπανών για την υγεία, τις κοινωνικές υπηρεσίες και το σύστημα δικαιοσύνης. Τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα θεωρούνται πιο εκτεθειμένα στις ανωτέρω επιπτώσεις γεγονός που αποτελεί παράγοντα επιδείνωσης και των κοινωνικών ανισοτήτων. Στο κόστος αυτό θα πρέπει να προστεθεί και το δημοσιονομικό κόστος για τη ρύθμιση του τομέα των τυχερών παιγνίων.

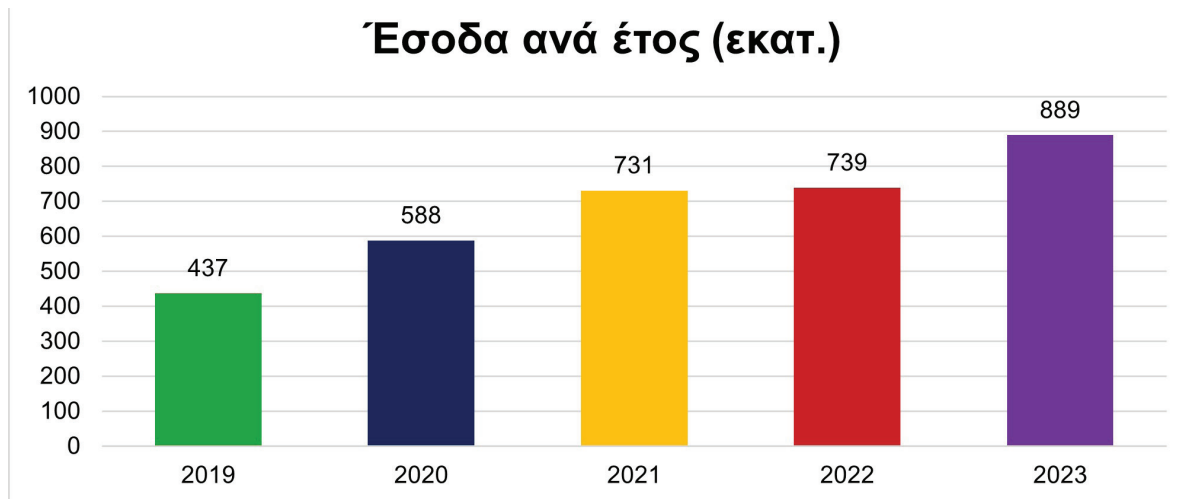
¹⁹ Βλέπε σχετικά: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (2016). Τυχερά παίγνια στην Ελλάδα της κρίσης: οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις των τυχερών παιχνιδιών, Τμήμα οργάνωσης & διαχείρισης αθλητισμού, Αθήνα, 14-01-2016.

Κόστος ευκαιρίας των αγαθών αρνητικής αξίας

Επίσης, είναι αναγκαίο να εκτιμηθεί κατά προσέγγιση και το κόστος ευκαιρίας²⁰ της υπέρμετρης ανάπτυξης αγαθών αρνητικής αξίας, όπως ο τζόγος, σε σύγκριση με τα πολυδιάστατα οφέλη που απορρέουν από αγαθά αξίας σαν τον Πολιτισμό. Οι υπηρεσίες του Πολιτισμού είναι ολοένα και πιο αποδεκτό ότι συντείνουν στην ανάπτυξη δημιουργικών δεξιοτήτων -πέραν των αμιγώς καλλιτεχνικών-ιδιαίτερα χρήσιμων και στη σύγχρονη οικονομία (OECD, 2022)²¹. Συγκεκριμένα, τα μακροοικονομικά οφέλη του Πολιτισμού, μεταξύ άλλων, συνδέονται με τη συμβολή του στην ανάπτυξη δεξιοτήτων δημιουργικής και κριτικής σκέψης που είναι κρίσιμες για την καινοτομία και την οικονομία της γνώσης. Η συμβολή του Πολιτισμού στην ατομική και κοινωνική ανθεκτικότητα διαμορφώνει παράλληλα συνθήκες σταθερότητας ευνοϊκές για την παραγωγικότητα της οικονομίας. Σημειώνεται ότι η έρευνα για τις οικονομικές επιπτώσεις των δημιουργικών βιομηχανιών στην Ευρώπη είναι ακόμα περιορισμένη και χρήζει συνεπώς εμβάθυνσης (Boix-Domènech & Rausell-Köster, 2018).

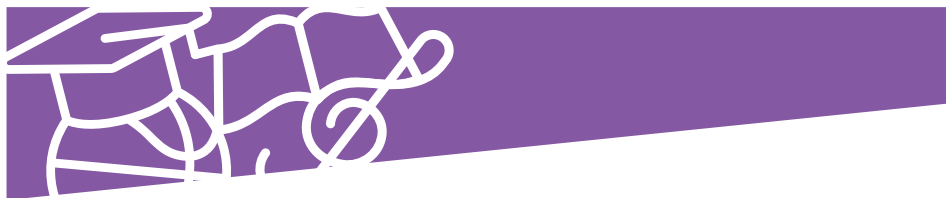
Έσοδα από διαδικτυακά παίγνια (2019-2023)

Πηγή: ΕΕΕΠ

²⁰ Το κόστος που προκύπτει από την θυσία ενός αγαθού για την παραγωγή κάποιου άλλου.

²¹ Βλέπε επίσης: Δρίτσας, Θ. (2022). Εγκέφαλος και μουσική: Μουσική εκπαίδευση και γνωστικές δεξιότητες, *Athens Voice*, 7.11.2022.

Δίπολο «Άθληση - Junk Food»

Η αντιπαράθεση στοιχείων σχετικά με αγαθά αξίας και αρνητικής αξίας τα οποία τελούν υπό άμεση και ισχυρή αλληλεπίδραση παρουσιάζει επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η συχνότητα άθλησης, από τη μία, και κατανάλωσης πρόχειρου φαγητού από την άλλη, διαμορφώνουν ένα δίπολο με αντιθετικά χαρακτηριστικά και αποτελέσματα το οποίο προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες για τις δημόσιες πολιτικές.

Ανησυχητική πρωτιά της Ελλάδας στην παιδική παχυσαρκία

Σε πρόσφατη έρευνα που έλαβε χώρα τον Ιανουάριο του 2024 (Focus Bari, 2024) σχετικά με τις διατροφικές συνήθειες του ελληνικού πληθυσμού, καταγράφεται ότι ένας στους τρεις Έλληνες (και πάνω από ένας στους δύο της Gen Z) καταναλώνει συστηματικά τρόφιμα σε εστιατόρια ταχυφαγίας. Το 44% του πληθυσμού δηλώνει ότι απολαμβάνει συχνά τρόφιμα που δεν του κάνουν καλό, ενώ μόλις 1 στους 5 ερωτώμενους δηλώνει ότι δεν τρώει πρόχειρο φαγητό και δεν επιτρέπει ούτε στην οικογένειά του να το καταναλώνει. Η πληθωριστική κρίση έχει αφήσει το αποτύπωμά της και στις διατροφικές συνήθειες των ελληνικών νοικοκυριών. Το 41% δηλώνει ότι καταναλώνουν λιγότερες υγιεινές τροφές σε σχέση με έξι μήνες πριν, ενώ ένα 16% αγοράζει περισσότερο πρόχειρο φαγητό (Ierax Analytix 2022). Η συχνότητα κατανάλωσης πρόχειρου φαγητού έχει άμεσες επιπτώσεις στη υγεία του εγχώριου πληθυσμού. Σύμφωνα με δεδομένα του ΠΟΥ για το 2019 που παρουσιάζονται σε σχετική έρευνα (Γεωργακόπουλος, 2022), το 37,9% των Ελλήνων ενηλίκων ήταν υπέρβαροι και το 24,9% παχύσαρκοι. Τα παιδιά στην Ελλάδα εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά παχυσαρκίας στην Ευρώπη με το ποσοστό των παιδιών ηλικίας 4-6 ετών που είναι παχύσαρκα ή υπέρβαρα να ανέρχονται στο 20,6%. Στα παιδιά ηλικίας 6-10 το ποσοστό αυτό αυξάνεται στο 38,5% και στα παιδιά ηλικίας 10-12 ετών στο 41,2%.

Κοινωνικοοικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της παχυσαρκίας στην Ελλάδα

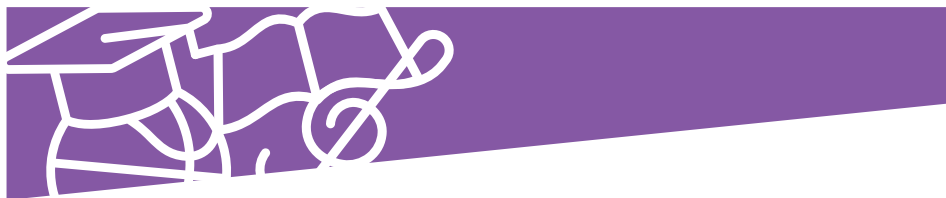
Σημειώνεται ότι τα διατροφικά προβλήματα αφορούν πρωτίστως τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα του πληθυσμού. Όπως ειδικότερα υπογραμμίζεται, ο υψηλότερος επιπολασμός υπέρβαρου/παχυσαρκίας παρατηρείται μεταξύ των οικογενειών με χαμηλό κοινωνικοοικονομικό

επίπεδο (Μανιός, και συν, 2022). Οι Δήμοι χαμηλότερου κοινωνικοοικονομικού επιπέδου παρουσιάζουν συνολικά λιγότερο ευνοϊκές συμπεριφορές ως προς την αποφυγή της παχυσαρκίας σε σύγκριση με Δήμους υψηλότερου επιπέδου. Οι συμπεριφορές αυτές συνδέονται με παράγοντες όπως η διαθεσιμότητα και προσβασιμότητα υγιεινών ή μη-υγιεινών τροφίμων στο σπίτι, στο σχολείο, στη γειτονιά και στον χώρο εργασίας, καθώς και με τη διαθεσιμότητα, προσβασιμότητα, ασφάλεια και αισθητική της περιοχής κατοικίας αναφορικά με τις δυνατότητες που προσφέρονται για σωματική δραστηριότητα. Έρευνες για τους ανασταλτικούς παράγοντες συμμετοχής σε δράσεις αθλητισμού αναψυχής στην Ελλάδα έχουν επιβεβαιώσει τον αρνητικό ρόλο παραγόντων όπως η έλλειψη χρόνου, το υψηλό κόστος, οι ελλείψεις εγκαταστάσεις, η ποιότητα των υπηρεσιών και η δυσκολία πρόσβασης σε αυτές, γεγονός που συγκλίνει με τα προαναφερθέντα ευρήματα άνισων συνθηκών πρόσβασης στην άθληση με βάση το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και τον τόπο κατοικίας (Φατσέα, 2011).

Έλλειψη χρόνου, ενδιαφέροντος, υποδομών και εμπορευματοποίηση της άθλησης αναψυχής

Με βάση το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο 525 με θέμα «Αθλήματα και σωματική δραστηριότητα» (European Commission, 2022), προκύπτει ότι το 68% των ερωτώμενων δε γυμνάζεται ούτε ασκεί κάποιο άθλημα έναντι 45% στην ΕΕ-27. Η έλλειψη χρόνου συνιστά τη δημοφιλέστερη απάντηση (46%) στην ερώτηση «Ποιοι είναι οι κύριοι λόγοι που σας εμποδίζουν προς το παρόν να κάνετε κάποιο άθλημα τακτικότερα;». Εντούτοις, σχεδόν το 1/3 των ερωτώμενων (29%) απαντά ότι η αποχή από την άθληση οφείλεται σε έλλειψη κινήτρου ή ενδιαφέροντος. Το εύρημα αυτό προσεγγίζει τα ποσοστά ατόμων που δηλώνουν έλλειψη ενδιαφέροντος για τη συμμετοχή σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Στο πλαίσιο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ένα ακόμα σημαντικό εύρημα του Ευρωβαρόμετρου. Το ποσοστό ατόμων που δηλώνουν ότι ασκούν σωματική δραστηριότητα σε γυμναστήριο ανέρχεται σε 25%, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο έναντι του ευρωπαϊκού μέσου όρου (13%). Αντιθέτως, μόλις το 2% του πληθυσμού στην Ελλάδα δηλώνει μέλος αθλητικού συλλόγου έναντι 13% σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Συγκριτικά με τα γυμναστήρια, τα οποία συνιστούν μια εμπορευματοποιημένη μορφή σωματικής δραστηριότητας, τα αθλητικά σωματεία παρέχουν οφέλη που εκτείνονται πέρα από τη φυσική κατάσταση. Τα αθλήματα και σωματεία προωθούν τη συνεργασία, τον συναγωνισμό και την ευγενή άμιλλα ενισχύοντας τις πνευματικές και κοινωνικές δεξιότητες των αθλούμενων. Αντιθέτως, η άσκηση σε γυμναστήριο στερείται συνήθως

των παραπάνω αξιών εστιάζοντας σε επιμέρους στόχους (π.χ. απώλεια βάρους) και σε εξατομικευμένες πρακτικές (π.χ. personal training, ατομικά προγράμματα). Συνεπώς, μέτρα σχετικά με την υποστήριξη της εγγραφής νέων σε αθλητικούς συλλόγους, όπως αυτά που εξαγγέλθηκαν πρόσφατα, κινούνται σε θετική κατεύθυνση²².

Συμπεράσματα από την εξέταση των διπόλων

Ρύθμιση αγαθών αρνητικής αξίας – Προώθηση αγαθών αξίας: αναγκαίες και αλληλένδετες δράσεις για την προώθηση των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης

Η περίπτωση του δίπολου «Άθληση – Πρόχειρο φαγητό» συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα άμεσης αλληλεπίδρασης μεταξύ αγαθών θετικής και αρνητικής αξίας. Οι αιτίες της παχυσαρκίας, που ανάγονται σε πολλαπλούς παράγοντες, βρίσκονται στην υπερκατανάλωση πρόχειρου φαγητού, με αποτέλεσμα αρκετές κυβερνήσεις να έχουν αναπτύξει στρατηγικές αντιμετώπισης του προβλήματος όπως οι ΗΠΑ, το ΗΒ, η Γαλλία, η Νορβηγία και η Φιλανδία. Τα μέτρα αυτά περιλαμβάνουν ενδεικτικά την επιβολή υψηλότερων φόρων στα ζαχαρούχα ποτά και τα ανθυγιεινά σνακ, την υποχρέωση σαφών διατροφικών πληροφοριών στις συσκευασίες, τον περιορισμό ή και την απαγόρευση της διαφήμισης αυτών των τροφίμων (ιδίως με στόχο τα παιδιά), την εκπαίδευση του κοινού για τους κινδύνους στην υγεία που συνδέονται με το πρόχειρο φαγητό και τον περιορισμό της πώλησης ανθυγιεινών τροφίμων στα σχολεία με στόχο την προώθηση καλύτερων διατροφικών συνηθειών. Η αναδιάρθρωση και ενίσχυση της δημόσιας πολιτικής για τον αθλητισμό (Συναδινός, 2022) δύναται από την πλευρά της να συμβάλλει στην προώθηση της δημόσιας υγείας. Συνοψίζοντας, οι στόχοι δημόσιας πολιτικής για την υγεία του πληθυσμού επιτάσσουν την ενεργητική παρέμβαση του κράτους. Αφενός, υπό τη μορφή ολοκληρωμένης δημόσιας πολιτικής για την ενίσχυση της μαζικής άθλησης του πληθυσμού. Αφετέρου, μέσω ρυθμιστικής παρέμβασης στην αγορά, με στόχο τη μείωση της κατανάλωσης των τροφίμων χαμηλής διατροφικής αξίας.

²² Voucher 300€ σε 35.000 μαθητές της Α' Γυμνασίου για την άθλησή τους, www.esos.gr, 17.2.2024.

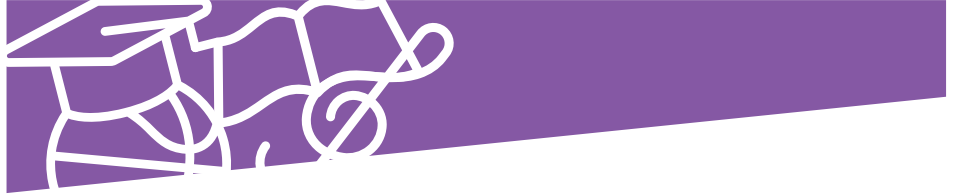

Το ανωτέρω παράδειγμα επιβεβαιώνει ότι η στήριξη των αγαθών αξίας μέσω στοχευμένων πολιτικών και η ρύθμιση των αγαθών αρνητικής αξίας συνιστούν απολύτως συμπληρωματικές και αναγκαίες παρεμβάσεις με γνώμονα τη διασφάλιση του γενικού συμφέροντος της κοινωνίας και τη βιώσιμη ανάπτυξή της. Η ολιστική προσέγγιση των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης με την από κοινού προώθηση της οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής διάστασης, μπορεί συνεπώς να εμπλουτιστεί ενσωματώνοντας δράσεις για τη μεταβολή του μείγματος σχετιζόμενων αγαθών αξίας/αρνητικής αξίας. Η προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης οφείλει δηλαδή να αναπτύξει ρητά δράσεις για τον περιορισμό του εύρους και των επιπτώσεων των αγαθών αρνητικής αξίας στο κοινωνικό σύνολο και τη διεύρυνση του οφέλους από τα αγαθά αξίας.

Από το *laissez-faire* στο σύγχρονο αναπτυξιακό κράτος

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις συνδέονται άμεσα με τη συζήτηση σχετικά με την αναγκαιότητα δραστηρικής αναβάθμισης και ανανέωσης της δημόσιας παρέμβασης υπό τη μορφή «αναπτυξιακού κράτους» στη σημερινή εποχή της μόνιμης πολυπαραγοντικής κρίσης (*permacrisis*)²³. Το ελληνικό κράτος χαρακτηρίζεται διαχρονικά από αδυναμία στρατηγικής σκέψης και «συλλογικής αναλυτικής δυνατότητας» (*thinking capacity*) που δυσχεραίνει την ανάπτυξη σύγχρονου ολιστικού αναπτυξιακού σχεδιασμού (Λαμπριανίδης, 2022). Όπως έχει αποδειχθεί, μια κοινωνία που επιτυγχάνει να εσωτερικεύσει με βέλτιστο τρόπο το σύνολο των «μίκρο», αλλά και «μάκρο» εξωτερικοτήτων που τη διέπουν, τείνει να είναι πιο αποτελεσματική από μια κοινωνία που στηρίζεται αποκλειστικά στους κανόνες της αγοράς και στο διαπροσωπικό ανταγωνισμό (Monier, Thiry, 1997). Η κρατική λειτουργία στην Ελλάδα απέχει προφανώς πολύ από το να κατακτήσει ένα τέτοιο επίπεδο αναπτυξιακής ωριμότητας και καινοτομίας.

²³ Λαμπριανίδης, Α. (2023). Κλειδί για την ποιοτική ανάπτυξη, το αναπτυξιακό κράτος. KReport, 10.8.2023.

Τα ανωτέρω παραδείγματα καταδεικνύουν επίσης τις μεγάλες αντιφάσεις που διέπουν διαχρονικά το αναπτυξιακό μοντέλο της χώρας και το δυσμενές με όρους κοινωνικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας μείγμα αγαθών το οποίο φαίνεται να επιδεινώνεται τα τελευταία έτη, παρά τις διεθνείς τάσεις που διαμορφώνουν οι πολιτικές πράσινης μετάβασης και οι νέες θεωρήσεις της ευημερίας:

- αφενός, η δυναμική των αγαθών αρνητικής αξίας καταδεικνύει μια ανεπαρκή ρύθμιση των εν λόγω τομέων και την κυριαρχία των δεικτών μεγέθυνσης και κερδοφορίας ως ακλόνητα και αδιαμφισβήτητα κριτήρια αξιολόγησης της ευημερίας σε πείσμα των διακηρύξεων για την αναγκαιότητα συγκρότησης νέου μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης
- αφετέρου, η απόκλιση διακηρυκτικών στόχων και ασκούμενης πολιτικής αντανακλάται ταυτόχρονα στην ένδεια στόχων, πόρων και μέσων που επενδύονται στα αγαθά αξίας, γεγονός που ανάγεται στο συνολικότερο έλλειμμα στρατηγικής βιώσιμης ανάπτυξης της χώρας.

Συνοψίζοντας, το *laissez-faire*²⁴ των πολιτικών απορρύθμισης των αγορών που υπήρξαν στο επίκεντρο των πολιτικών οικονομικής προσαρμογής της Ελλάδας στη δεκαετία 2010 εξελίχθηκε σε ένα γενικευμένο *laissez-aller*²⁵ με όρους βιώσιμης και δίκαιης ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

²⁴ Φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία, που απαιτεί τη μη παρέμβαση της κυβέρνησης, ιδίως στον οικονομικό τομέα. Βλέπε σχετικά: <https://www.investopedia.com/terms/l/laissezfaire.asp>

²⁵ Γαλλική έκφραση για την έλλειψη πειθαρχίας, τη χαλαρότητα στην εργασία και στη συμπεριφορά. Στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου, ο όρος αναφέρεται σε μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από παρακμή των πολιτιστικών, κοινωνικών ή ηθικών αξιών που επικρατούν στην κοινωνία και την οικονομία.

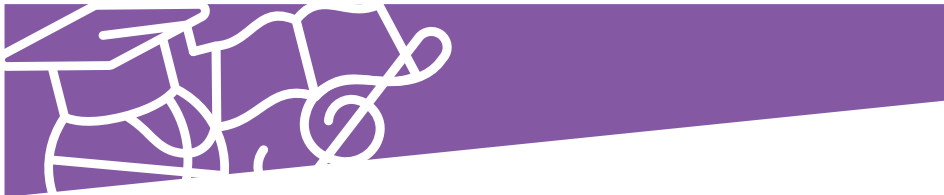

Κοινωνικές επιπτώσεις των πολιτικών διαχείρισης και χωροθέτησης των υποδομών άθλησης αναψυχής

Η λειτουργία νέων καζίνο εντός της περιοχής των Αθηνών (βλ. Integrated Resort Casino στο Ελληνικό*, μετεγκατάσταση καζίνο Πάρνηθας στο Μαρούσι**) συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα της κορυφαίας θέσης που καταλαμβάνουν ορισμένα αγαθά αρνητικής αξίας στο αναπτυξιακό γίγνεσθαι της χώρας. Στον αντίποδα, η Γυμναστική Ακαδημία (ΓΕΦΑΑ) στη Δάφνη, η οποία χρησιμοποιείται για άθληση αναψυχής από χιλιάδες πολίτες όλων των ηλικιών, βιώνει μια πολυετή εγκατάλειψη εν αναμονή της μετεγκατάστασής της στην Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου. Οι σχεδιασμοί για το μέλλον ενός από τους ελάχιστους χώρους μαζικής άθλησης της Αθήνας παραμένουν ακόμα άγνωστοι. Σημειώνεται ότι οι νέοι χώροι άθλησης που έχουν προαναγγελθεί στο Πάρκο Ελληνικού (των οποίων η προσβασιμότητα και επάρκεια θα πρέπει να αξιολογηθούν όταν τεθούν σε λειτουργία) δεν μπορούν να αντισταθμίσουν τη πιθανή απώλεια άλλων δημόσιων χώρων. Πρώτον, επειδή το συνολικότερο επίπεδο προσφοράς στη χώρα προσβάσιμων και ποιοτικών δημόσιων χώρων άθλησης είναι εξαιρετικά χαμηλό. Δεύτερον, επειδή η εγγύτητα των χώρων άθλησης είναι κρίσιμη για τη χρήση τους από τους πολίτες, όπως επιβεβαιώνουν τα ευρήματα του σχετικού Ευρωβαρόμετρου που αναδεικνύουν την έλλειψη χρόνου ως βασικού εμποδίου στη άσκηση. Τρίτον, επειδή η υπό εξέταση περίπτωση συνεπάγεται μια πιθανή απώλεια δημόσιου χώρου άθλησης σε περιοχή όπου διαμένουν χαμηλά με μεσαία εισοδηματικά στρώματα (Δάφνη, Υμηττός, Άγιος Δημήτριος, Νέος Κόσμος) και ίδρυση νέων χώρων σε περιοχές υψηλού βιοτικού επιπέδου (Ελληνικό, Νότια Προάστια). Αυτή η πιθανή εξέλιξη θα συνιστούσε *ceteris paribus* παράγοντα επιδείνωσης των κοινωνικών ανισοτήτων σε ό,τι αφορά την πρόσβαση των πολιτών σε υποδομές άθλησης.

* Καζίνο, εμβαδού 13.694,23 m² με σύνολο 180 τραπέζια, 1.500 παιχνιομηχανές, εκ των οποίων VIP είναι τα 68 τραπέζια και οι 150 παιχνιομηχανές. Ηγουμενίδη, Τ. (2023). Πώς θα είναι το Hard Rock Hotel & Casino Athens στο Ελληνικό, naftemporiki.gr, 23.12.2023.

** Καζίνο Πάρνηθας: Οι παρεμβάσεις του Project Voria που θα αλλάξουν την περιοχή «Δηλαβέρη» στο Μαρούσι, Insider.gr, 6.3.2024.

2. Η συνεισφορά των αγαθών αξίας στη βιώσιμη ανάπτυξη: η περίπτωση του Πολιτισμού

Οι έννοιες των αγαθών αξίας και αρνητικής αξίας διαμορφώνουν ένα χρήσιμο αναλυτικό πλαίσιο για την αξιολόγηση των δυναμικών που αναπτύσσονται σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο από τις ασκούμενες αναπτυξιακές πολιτικές. Το μείγμα των *merit* και *demerit goods* που επικρατεί σε κάθε κοινωνία προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τα επίπεδα πραγματικής ευημερίας του πληθυσμού και τη βιωσιμότητα του αναπτυξιακού μοντέλου το οποίο επιλέγουν να υιοθετήσουν. Ο κορυφαίος Καναδό-Αμερικανός οικονομολόγος J.K Galbraith ανέδειξε τον ρόλο των κοινωνικών αγαθών ως απαραίτητη συνθήκη για τη διασφάλιση της συνοχής των ανεπτυγμένων κοινωνιών εξαιτίας της υπέρμετρης ανάπτυξης των ιδιωτικών αγαθών και των δυσμενών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων που προκύπτουν από το φαινόμενο αυτό. Η άποψη ότι η αποτίμηση των μοντέλων ανάπτυξης δεν μπορεί πλέον να πραγματοποιείται αποκλειστικά βάσει δεικτών όπως ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ, το ύψος του δημοσιονομικού πλεονάσματος και άλλων αποσπασματικών οικονομικών δεικτών (ιδιωτική κατανάλωση, μερισματική πολιτική εισηγμένων εταιρειών, εξαγωγικές επιδόσεις) είναι ολοένα και πιο διαδεδομένη. Είναι πλέον αποδεκτό ότι μια οικονομία μπορεί να παρουσιάζει ισχυρούς δείκτες ανάπτυξης με βάση τη μεταβολή του ΑΕΠ, αλλά τα θεμέλιά της να είναι σαθρά τόσο από κοινωνική όσο και από οικονομική άποψη λόγω ισχυρών αρνητικών εξωτερικών επιδράσεων (*externalities*) που υποδαυλίζουν το κοινωνικό, περιβαλλοντικό και πολιτισμικό της κεφάλαιο.

Όπως αναλύθηκε στο παρόν κείμενο, ο Πολιτισμός και άλλα αγαθά αξίας όπως η άθληση αναψυχής μπορούν να εξελιχθούν σε τομείς αιχμής για την επίτευξη συνθηκών βιώσιμης ανάπτυξης. Πρώτον, οι δραστηριότητες αυτές παρουσιάζουν ισχυρές θετικές εξωτερικές πολιτισμικές επιδράσεις σε μια εποχή κατά την οποία η συνοχή της κοινωνίας έχει διαταραχθεί από τις εισοδηματικές ανισότητες, την ενδοοικογενειακή και νεανική βία και παραβατικότητα, την αύξηση των ψυχικών διαταραχών και από νέες μορφές εθισμού (στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στον ψηφιακό τζόγο, κ.λπ.). Δεύτερον, το πολιτιστικό-αθλητικό σύμπλεγμα χαρακτηρίζεται από αισθητά χαμηλότερο περιβαλλοντικό αποτύπωμα σε σύγκριση με τα καταναλωτικά αγαθά, γεγονός που συνεισφέρει στους στόχους της ενεργειακής και κλιματικής μετάβασης και στην προστασία των φυσικών πόρων και οικοσυστημάτων.

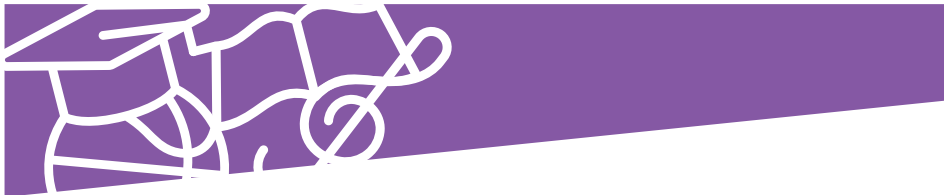
Βιώσιμη Ανάπτυξη & Πολιτισμός

Σύμφωνα με διεθνείς οργανισμούς, ως βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες. Οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης που εγκρίθηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη το 2015 ως μέρος της Ατζέντας 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αφορούν ένα σύνολο 17 παγκόσμιων στόχων και 169 υπό-στόχων. Στο πλαίσιο αυτό η βιώσιμη ανάπτυξη αποτελείται από τρεις πυλώνες: τον οικονομικό, τον περιβαλλοντικό και τον κοινωνικό. Κάθε πυλώνας υποστηρίζει τον άλλο στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης. Η σημασία του Πολιτισμού αναγνωρίζεται ρητά στην Ατζέντα 2030 και διατρέχει εγκάρσια πολλούς από τους ήδη καθορισμένους Στόχους. Ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό (UNESCO) έχει επισημάνει την ανάγκη καθορισμού διακριτού Στόχου Βιώσιμης Ανάπτυξης για τον Πολιτισμό (Culture & Sustainable Development) ενώ, τα τελευταία έτη, πληθαίνουν οι απόψεις που προσθέτουν τον Πολιτισμό ως ισότιμο 4ο πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης με πλήρη διασύνδεση με τους υπόλοιπους τρεις.

Η συμβολή του Πολιτισμού στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής: ουσιαστική, αναξιοποίητη, ρηξικέλευθη

Η αναβάθμιση του ρόλου των αγαθών αξίας στην πράσινη μετάβαση -σε σχέση με την κυρίαρχη προσέγγιση της πράσινης μεγέθυνσης (green growth)- τελεί υπό συζήτηση στη δημόσια σφαίρα²⁶. Το μοντέλο της πράσινης μεγέθυνσης επιδιώκει να διατηρήσει τα σύγχρονα καταναλωτικά πρότυπα χάρη σε πιο πράσινες παραγωγικές διαδικασίες και τεχνολογικές καινοτομίες που επιτρέπουν την αποσύζευξη του ΑΕΠ

²⁶ Βλέπε σχετικά: Κλιματική μετάβαση & τεχνολογία: δυνατότητες, όρια & εναλλακτικές, Αφιέρωμα του Παρατηρητηρίου Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ, 7.11.2022.

από τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και την κατανάλωση φυσικών πόρων. Το μοντέλο αυτό δέχεται ωστόσο κριτικές για τις αβέβαιες τεχνολογικές λύσεις στις οποίες επαφίεται, για τις κρυμμένες περιβαλλοντικές επιπτώσεις του²⁷ και για τις αντίστροφα προοδευτικές συνέπειές του σε διανεμητικό επίπεδο που αυξάνουν τις ανισότητες²⁸. Αντιθέτως, πολλές σύγχρονες εναλλακτικές εργασίες εστιάζουν σήμερα στην επαναανομηματοδότηση της ευημερίας, προτάσσοντας τις ανθρώπινες ανάγκες και την αξιοποίηση των θετικών και χειραφετητικών επιδράσεων άυλων αγαθών αξίας²⁹.

Η δυνητική συμβολή του Πολιτισμού στη μείωση των εκπομπών του θερμοκηπίου και στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής δεν εξαντλείται στη μείωση του -συγκριτικά με άλλους τομείς- περιορισμένου κλιματικού αποτυπώματος του τομέα, όπως συνήθως προσεγγίζεται επιφανειακά το θέμα στη βιβλιογραφία και δημόσια συζήτηση. Η συμβολή του Πολιτισμού στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής μπορεί αντιθέτως να παρουσιάζει ρηξικέλευθο χαρακτήρα λόγω του ότι συγκροτεί ένα πρότυπο ζωής το οποίο απομακρύνει το άτομο από τον υπερκαταναλωτισμό. Προοπτικά, ο Πολιτισμός συνιστά δηλαδή μοχλό μείωσης του αποτυπώματος της οικονομίας ισάξιο άλλων προβεβλημένων τομέων όπως η πράσινη τεχνολογική καινοτομία.

²⁷ Το μοντέλο στηρίζεται εγγενώς στην αύξηση της κατανάλωσης υλικών αγαθών και σε φυσικούς πόρους, ενώ παρουσιάζει κρυμμένες περιβαλλοντικές επιπτώσεις (εξορύξεις για σπάνια ορυκτά που χρησιμοποιούνται στις μπαταρίες, αύξηση ενεργειακής κατανάλωσης ψηφιακής οικονομίας, αύξηση κατανάλωσης λόγω βελτίωσης της ενεργειακής αποδοτικότητας – “rebound effect”, κ.λπ.).

²⁸ Τα νέα πράσινα προϊόντα παρουσιάζουν υψηλό κόστος απόκτησης και συντήρησης και συνοδεύονται από κοινωνικά προνόμια (κατάργηση τελών κυκλοφορίας, χαμηλή φορολόγηση, προνομιακή κυκλοφορία στο κέντρο των πόλεων, κ.λπ.). Η ελεύθερη αγορά είναι επίσης πηγή νέων ανισοτήτων (βλ. συγκέντρωση κεφαλαίου στις αγορές ενέργειας και χρηματιστηριακή κερδοσκοπία, μοντέλο βραχυπρόθεσμης κερδοφορίας, υψηλές αμοιβές στελεχών, μερίσματα, προνομιακές συμφωνίες με βιομηχανικούς πελάτες, κ.λπ.).

²⁹ Και συγκεκριμένα σε αγαθά όπως η Παιδεία, η Επιστήμη, η Άθληση, ο Πολιτισμός, η Οικολογία, οι Δημόσιοι Χώροι, ο Εθελοντισμός και τα Κοινά αγαθά, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης παραγωγικής ανασυγκρότησης που προτάσσει τις Ενεργειακές Κοινότητες και την αποκεντρωμένη παραγωγή, την εξοικονόμηση ενέργειας, την τοπική παραγωγή και κατανάλωση (επανατοπικοποίηση οικονομίας), τις βιολογικές καλλιέργειες και την επισιτιστική ασφάλεια, τα συλλογικά μεταφορικά μέσα και τη βιώσιμη κινητικότητα, τον εκσυγχρονισμό του κοινωνικού κράτους, την κυκλική οικονομία, τον εναλλακτικό τουρισμό, την τεχνολογική και κοινωνική καινοτομία και τους θεσμούς δημοκρατικού και συμμετοχικού σχεδιασμού. Βλέπε ενδεικτικά: <https://wisehorizons.world/>

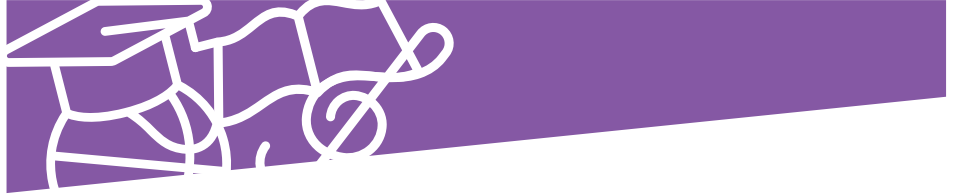
Η συνεισφορά του Πολιτισμού παρουσιάζει προοπτικά ισχυρό μετασχηματιστικό χαρακτήρα σε πολιτισμικό επίπεδο, συμβάλλοντας στον επαναπροσδιορισμό της ευτυχίας και της επιτυχίας από τον υλικό πλούτο και την ιδιωτική κατανάλωση στην κοινωνική συνεισφορά, τη δημιουργικότητα, τον εθελοντισμό, την ενασχόληση με τη φύση και τα Κοινά και την πολυδιάστατη ανάπτυξη του ανθρώπου. Η εναλλακτική αυτή προσέγγιση προσφέρεται για τη διαμόρφωση «κοινωνικού» οράματος για την ανθρωπότητα σε μια περίοδο κατά την οποία το πολιτικό σύστημα πασχίζει να παρουσιάσει έναν προγραμματικό λόγο άξιο των προκλήσεων που ανακύπτουν από την ιστορική συνθήκη πολλαπλών κρίσεων³⁰.

Οι φορείς του Πολιτισμού συνιστούν γνήσια παραδείγματα αριστείας με βάση τις σύγχρονες θεωρήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης

Σε αντίθεση με τις πρακτικές *greenwashing* και *social washing*³¹ που συχνά εφαρμόζονται από τον εταιρικό τομέα, οι φορείς του Πολιτισμού

³⁰ Ενδεικτικό της αδυναμίας αυτής είναι το γεγονός ότι η ψηφιοποίηση και οι νέες τεχνολογίες έχουν εξελιχθεί σε επίπεδο αναπτυξιακής στρατηγικής από μέσο σε αυτοσκοπό και αυταξία, γεγονός που ενέχει σημαντικούς κινδύνους και αδυναμίες λαμβάνοντας υπόψη τη συνολικότερη ένδεια στρατηγικών στόχων σχετικά με την κοινωνική συνοχή και την κοινωνία εν γένει. Μια νέα ηγεμονική ιδεολογία του «τεχνολογισμού» (solutionism) υπόσχεται λύσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων όχι μόνο των ατόμων αλλά και των θεσμών και εντέλει της ίδιας της ανθρωπότητας. Ο τεχνολογισμός –επικαλούμενος, για παράδειγμα, την απουσία εναλλακτικών λύσεων, χρόνου ή πόρων– συντείνει στην περιθωριοποίηση της πολιτικής και των δημιουργικών διεργασιών που λαμβάνουν χώρα στη δημόσια σφαίρα. Βλέπε σχετικά: Ευσταθόπουλος, Γ. (2023). *Για ένα ανθρωποκεντρικό μοντέλο της 4BE: βιώσιμο, δίκαιο & ανθεκτικό*. Τελική έκθεση του ευρωπαϊκού project FORCE.

³¹ Πράσινο ξεπλύμα είναι μορφή διαφήμισης ή μάρκετινγκ κατά οποία η «πράσινη» προώθηση προϊόντων και υπηρεσιών και το «πράσινο» μάρκετινγκ χρησιμοποιούνται παραπλανητικά για να πειστεί το αγοραστικό κοινό ότι το εκάστοτε προϊόν, οι στόχοι και οι πολιτικές μιας εταιρείας είναι «φιλικά προς το περιβάλλον». Συχνά, οι εταιρείες υιοθετούν επικοινωνιακές στρατηγικές πράσινου ξεπλύματος, για να αποστασιοποιηθούν από τις βλαπτικές για το περιβάλλον πρακτικές τους ή από εκείνες των προμηθευτών τους. Αντίστοιχα, ως κοινωνικό ξεπλύμα ορίζεται μια μορφή διαφήμισης ή μάρκετινγκ, όπου εταιρείες παρουσιάζουν παραπλανητικά τον εαυτό τους ως κοινωνικά υπεύθυνες, χωρίς πραγματική δράση σε κοινωνικά ζητήματα, προκειμένου να εντυπωσιάσουν ή να πείσουν το καταναλωτικό κοινό για τις 'κοινωνικά υπεύθυνες' πολιτικές τους.

αποτελούν συνεπώς ένα πραγματικό παράδειγμα αριστείας³², με βάση τα διεθνή πλαίσια αναφοράς για τη βιωσιμότητα όπως οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, τα εταιρικά πρότυπα ESG (Environmental, Social, and Governance) και οι πολυάριθμες πλέον πρωτοβουλίες για τη διαμόρφωση εναλλακτικών μεθόδων και δεικτών για την αποτίμηση της ευημερίας με ολιστικούς όρους³³ ³⁴. Για παράδειγμα, η πολιτική της ΕΕ, μέσω της οδηγίας CSRD³⁵ (Corporate Sustainability Reporting Directive) με αντικείμενο την υποβολή εκθέσεων βιωσιμότητας από τον εταιρικό τομέα, έχει διαμορφώσει ένα δεσμευτικό πλαίσιο για τις μεγάλες και εισηγμένες εταιρείες με αυξημένες απαιτήσεις διαφάνειας για τις μη χρηματοοικονομικές επιδόσεις τους, με έμφαση στις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιδόσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό τους περιβάλλον.³⁶ Το πλαίσιο αυτό αναμένεται να συμβάλλει στη διαφάνεια του εταιρικού τομέα, σχετικά με τη γνωστοποίηση ευρύτερων αρνητικών εξωτερικών επιδράσεων που δεν αποτυπώνονται με τους συνήθεις χρηματοοικονομικούς δείκτες. Προοπτικά, οι εκθέσεις αυτές φιλοδοξούν να έχουν την ίδια βαρύτητα με τις χρηματοοικονομικές εκθέσεις σε ό,τι αφορά την εταιρική διακυβέρνηση και τις διαδικασίες εσωτερικού ελέγχου των εταιρειών (Cordano, 2023). Η κοινωνική και περιβαλλοντική συμπεριφορά μιας επιχείρησης θα καθορίζει κατ' επέκταση σε μεγάλο βαθμό την ικανότητά της να χρηματοδοτείται από τις χρηματοοικονομικές αγορές, τους ευρωπαϊκούς και δημόσιους πόρους

³² Μια ανανεωμένη προσέγγιση της αριστείας προτάσσει τις συλλογικές της διαστάσεις ως μια έννοια και πρακτική που αυξάνει τη συλλογική χρησιμότητα και την αποτελεσματικότητα τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου τομέα και μια έννοια συλλογική και συμπεριληπτική ως προς τους μηχανισμούς ανάπτυξής της που στηρίζεται στη συνεργασία, τη συμπληρωματικότητα και τη συμμετοχικότητα. Βλέπε σχετικά: Ευσταθόπουλος, Γ. (2017). Συλλογικές διαστάσεις της αριστείας.

³³ Καλημέρης, Π., Μαρούλης, Γ., Τσιριμώκος, Χ. (2023), Η ελληνική οικονομία μέσα από την παρουσίαση εναλλακτικών δεικτών αποτίμησης της κοινωνικο-οικονομικής ευημερίας. Μια προσέγγιση πέρα από το ΑΕΠ, ΙΝΠ, Μάιος 2023.

³⁴ Ευσταθόπουλος, Γ. (2019). Από την οικονομική μεγέθυνση στη βιωσιμότητα & την ευημερία, Παρατηρητήριο Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ, 30.10.2019.

³⁵ Βλέπε σχετικά: ESG: Το νέο πλαίσιο της ΕΕ & οι προκλήσεις για τις ελληνικές επιχειρήσεις, Ημερίδα Ινστιτούτου Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, 3.11.2022.

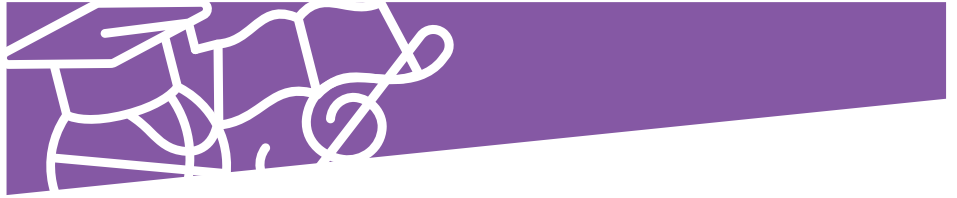
³⁶ Οδηγία (Εε) 2022/2464 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 14ης Δεκεμβρίου 2022 για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 537/2014, της οδηγίας 2004/109/ΕΚ, της οδηγίας 2006/43/ΕΚ και της οδηγίας 2013/34/ΕΕ, όσον αφορά την υποβολή εκθέσεων βιωσιμότητας από τις εταιρείες. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022L2464>

πόρους αλλά εν γένει και την απήχησή της στο καταναλωτικό κοινό³⁷. Το νέο πλαίσιο βιωσιμότητας της ΕΕ και οι πολυάριθμες πρωτοβουλίες της ερευνητικής κοινότητας και των μη κυβερνητικών οργανώσεων για την προώθηση προσεγγίσεων, εργαλείων και δράσεων για τη βιώσιμη ανάπτυξη παρουσιάζουν ευκαιρίες για τους φορείς του Πολιτισμού. Ο τομέας αυτός σπάνια συγκαταλέγεται στους τομείς αιχμής για την ανάπτυξη, είτε λόγω εξάρτησής του από δημόσιους πόρους (κρατικοί φορείς, δημοτικοί φορείς, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις) είτε λόγω του ότι υπερεκπροσωπείται από μικρές επιχειρήσεις με περιορισμένη κερδοφορία, απασχόληση, παραγωγικότητα και επενδυτική δυναμική, είτε επειδή θεωρείται μη παραγωγικός και καινοτομικός τομέας με στενούς υλικούς και χρηματοοικονομικούς όρους. Ο Πολιτισμός κατέχει διαχρονικά δηλαδή υπολειμματική θέση στις κυρίαρχες θεωρήσεις και πολιτικές για την οικονομική ανάπτυξη. Οι νέες πολιτικές για τη βιώσιμη ανάπτυξη που σταδιακά εφαρμόζονται στην Ευρώπη, στις οποίες συγκαταλέγεται και η οδηγία CSRD, διαμορφώνουν σταδιακά ένα γενικότερο περιβάλλον στο οποίο οι φορείς του πολιτισμού μπορούν να αναβαθμίσουν δραστικά τη θέση τους στο αναπτυξιακό γίγνεσθαι. Το υπό διαμόρφωση νέο πλαίσιο αξιολόγησης εταιρειών και οργανισμών θα ενσωματώνει το σύνολο των εξωτερικών επιδράσεων που παράγουν στην κοινωνία και το περιβάλλον. Το νέο αυτό πλαίσιο ενισχύει δηλαδή δυναμικά με ουσιαστικό τρόπο τις συνθήκες ισότιμου ανταγωνισμού (level playing field) στις διαδικασίες διαμόρφωσης των προτεραιοτήτων αναπτυξιακής πολιτικής προς όφελος τομέων με κατεξοχήν θετικές εξωτερικές επιδράσεις όπως ο Πολιτισμός. Η αναπτυξιακή αναβάθμιση του Πολιτισμού ως ισότιμου 4ου πυλώνα της Βιώσιμης Ανάπτυξης προφανώς δε θα επιτευχθεί αυτομάτως και χρήζει συστηματικών προσπαθειών και διεκδικήσεων εκ μέρους των φορέων και εργαζόμενων του τομέα, των ερευνητικών και ακαδημαϊκών οργανισμών και των δεξαμενών πολιτικής σκέψης, έτσι ώστε να εδραιωθεί σταδιακά η θέση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στους κλάδους υψηλής προστιθέμενης αξίας με βάση τα νέα οικο-κοινωνικά προτάγματα. Η ενίσχυση της καταγραφής και ποσοτικοποίησης του κοινωνικού αντίκτυπου των οργανισμών του Πολιτισμού δύναται να συμβάλλει ουσιαστικά στην προσπάθεια αυτή.³⁸ Οι δαπάνες για τον Πολιτισμό πρέπει να πάψουν δηλαδή

³⁷ Βλέπε σχετικά: Δήμα, Ε. (2023). *Η ενσωμάτωση της βιωσιμότητας στο κανονιστικό και λογιστικό πλαίσιο της χρηματοοικονομικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Παρατηρητήριο Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ, 20.7.2023.

³⁸ Βλέπε σχετικά: Γιαννόπουλος, κ.ά (2023).

να θεωρούνται ως μη παραγωγικές και να προσεγγίζονται ως δημόσιες επενδύσεις με απτά αποτελέσματα στις δημιουργικές ικανότητες του πληθυσμού, στην οικονομία της γνώσης, στην κοινωνική ευημερία και συνοχή, στην ποιότητα της δημοκρατίας, στα επίπεδα πολιτισμικού και κοινωνικού κεφαλαίου και στη βιωσιμότητα της οικονομίας συμπεριλαμβανομένης και της περιβαλλοντικής. Οι διεκδικήσεις αυτές μπορούν να στοχεύσουν σε ισχυρότερες δημόσιες πολιτικές για την υποστήριξη των εργαζομένων, των φορέων και των επιχειρήσεων του τομέα σε εθνικό, περιφερειακό και κυρίως τοπικό επίπεδο.

3. Συμπεράσματα & Προτάσεις Πολιτικής

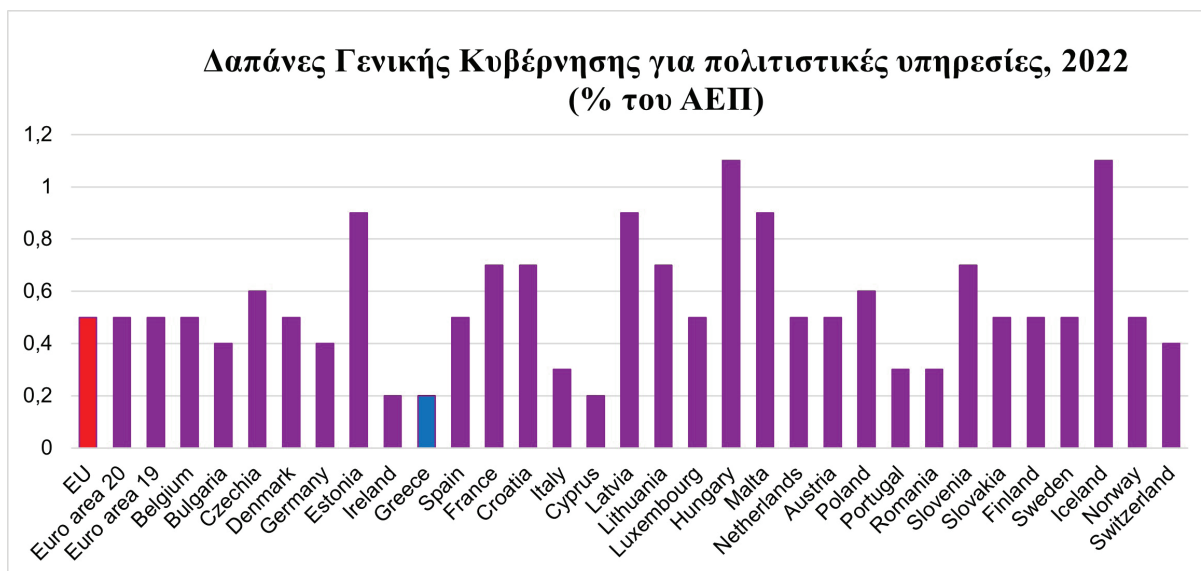
Η στήριξη του Πολιτισμού απαιτεί μακροπρόθεσμη στρατηγική και όραμα, ολοκληρωμένη πολυεπίπεδη και αποκεντρωμένη δημόσια πολιτική με σαφή ποσοτική και ποιοτική στοχοθεσία, συμμετοχικό σχεδιασμό, επαρκή χρηματοδότηση και ανθρώπινους πόρους, αποτελεσματικούς φορείς υλοποίησης και διαδικασίες λογοδοσίας και αξιολόγησης των αποτελεσμάτων της. Πρόσφατες δημοσιεύσεις για το ζήτημα αυτό συμβάλλουν στην κατάθεση ολοκληρωμένων προτάσεων για τη συγκρότηση μιας ολοκληρωμένης, φιλόδοξης και σύγχρονης δημόσιας πολιτικής για τον Πολιτισμό στην Ελλάδα^{39 40}.

Καμία στρατηγική ωστόσο δεν μπορεί να ευδοκιμήσει χωρίς επαρκή χρηματοδοτικά μέσα. Η Ελλάδα δυστυχώς παρουσιάζει τη χαμηλότερη δημόσια δαπάνη για πολιτιστικές υπηρεσίες, κατηγορία στην οποία η χώρα μας βρίσκεται διαχρονικά στην τελευταία θέση της ΕΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ και με δραματική υστέρηση ως προς το μέσο όρο της ΕΕ-27 (Ελλάδα: 0,2%, ΕΕ-27: 0,5%)⁴¹.

³⁹ Βλ. σχετικά: Καρακατσούλη, Α. (2023). Κύκλος Πολιτισμικής Πολιτικής ΕΝΑ, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, 4.12.2023. Στρατής, Κ. (2023). Ο πολιτισμός είναι στην καρδιά της πολιτικής για έναν καλύτερο κόσμο, Κύκλος Πολιτισμικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, 13.12.2023.

⁴⁰ Η έκθεση των Γιαννόπουλος, κ.ά (2023) συνιστά μια ιδιαίτερα πολύτιμη συμβολή προς αυτήν την κατεύθυνση..

⁴¹ Eurostat, General government expenditure by function (COFOG)

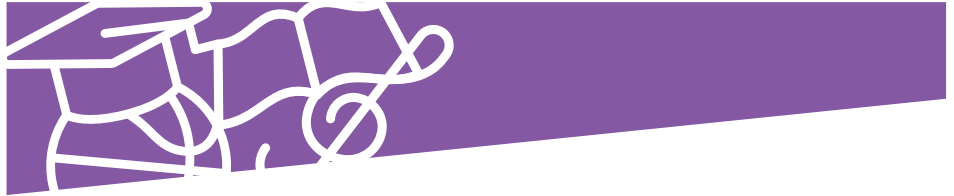

Πηγή: Eurostat

Η αύξηση της δημόσιας χρηματοδότησης στα επίπεδα τουλάχιστον του ευρωπαϊκού μέσου όρου πρέπει καταρχάς να στοχεύσει στην αναγκαία και άμεση γενναία αύξηση της δημόσιας χρηματοδότησης για τη σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία, την καλλιτεχνική εκπαίδευση και τη θέσπιση πλαισίου διασφάλισης βασικού εισοδήματος για την αντιμετώπιση της εργασιακής επισφάλειας στον Πολιτισμό. Πέραν αυτού, οι νέοι δημόσιοι πόροι οφείλουν να ενισχύσουν πρωτίστως δομικά την ικανότητα του τομέα να αξιοποιήσει ευρύτερες ευκαιρίες χρηματοδότησης και βιώσιμης ανάπτυξης με γνώμονα τη δημιουργία ενάρετου κύκλου μεταξύ οικονομικής και καλλιτεχνικής αυτοτέλειας. Στην κατεύθυνση αυτή, ξεχωρίζουν οι ακόλουθες προτεραιότητες:

- ◆ Η υποστήριξη εγχειρημάτων συνεταιριστικής φύσης στον τομέα του πολιτισμού με αξιοποίηση του πλαισίου της κοινωνικής και συνεταιριστικής οικονομίας και των σχετικών καλών πρακτικών⁴²

⁴² Βλέπε σχετικά: Martinelli, F., Kumar, S., Woolard, C. (2023). *The role of cooperatives in supporting cultural and creative industries*, *Revista Académica SIC, Sostenibilidad. Innovación y Ciencias empresariales, Sección Excelencia Académica*, Edición 3, pp.1-25, enero-junio, 2023. Boyle, D., Oakley, K. (2018). *Co-operatives in the creative industries*, Co-operatives UK. Diesis (2018). *Social economy enterprises and cultural and creative industries*.

- ◆ Η προστασία των καλλιτεχνών από καταχρηστικές πρακτικές των ψηφιακών κολοσσών και η υποστήριξη εναλλακτικών ψηφιακών διαύλων για την προώθηση των έργων του
- ◆ Η ριζική αποκέντρωση των δομών και λειτουργιών της δημόσιας πολιτικής για τον Πολιτισμό
- ◆ Η ενίσχυση, ο συντονισμός και η καλύτερη στόχευση των χρηματοδοτικών εργαλείων για τον Πολιτισμό με έμφαση σε χρηματοδοτήσεις για την περιφερειακή πολιτιστική πολιτική⁴³
- ◆ Η κατάρτιση, στελέχωση και διαρκής υποστήριξη των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των φορέων του Πολιτισμού εν γένει με αντικείμενο: α) τη σύνδεση Πολιτισμού, βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης και βιώσιμου τουρισμού⁴⁴ και β) την αξιοποίηση ευρωπαϊκών και άλλων χρηματοδοτήσεων για την τόνωση της τοπικής πολιτιστικής ζωής
- ◆ Η αξιοποίηση δημόσιων χρηματοδοτήσεων για τη μόχλευση ιδιωτικών πόρων με αντικείμενο την υποστήριξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων με υψηλή πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική αξία⁴⁵
- ◆ Η πολυδιάστατη υποστήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων των πολιτιστικών κλάδων με μια σειρά από μέτρα για την ενίσχυση της κοινωνικής αξίας που παράγουν⁴⁶
- ◆ Η σε βάθος αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των πόρων που έχουν διοχετευτεί για το Πολιτισμό στο Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.

⁴³ Στο πλαίσιο αυτό, άξια αναφοράς είναι η πρόταση για δημιουργία one-stop-shop πληροφόρησης και καθοδήγησης για τους οργανισμούς του Πολιτισμού σε θέματα χρηματοδοτικών εργαλείων που αναφέρεται από τους Γιαννόπουλος, κ.ά (2023).

⁴⁴ Ο Πολιτισμός βρίσκεται στον πυρήνα της βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης συμπεριλαμβανομένου του βιώσιμου τουρισμού που εντάσσει οργανικά την καλλιτεχνική δημιουργία και την ανάδειξη της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Η θέση του Πολιτισμού σε αυτό το μοντέλο βρίσκεται στον αντίποδα αυτής που κατέχει στον μαζικό τουρισμό ή στον τουρισμό πολυτελείας, όπου υπηρετεί τις ανάγκες της παγκοσμιοποιημένης τουριστικής βιομηχανίας και τα πολιτιστικά πρότυπα της διεθνούς μαζικής κουλτούρας.

⁴⁵ Βλέπε σχετικά: Στήριξη και αξιοποίηση της μουσικής πρωτοπορίας.

⁴⁶ Η αναγνώριση της κοινωνικής αξίας που παράγουν οι φορείς της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και η περαιτέρω ενίσχυσή της από τις αρχές άσκησης πολιτικής μπορεί να λάβει τη μορφή άμεσων επιχορηγήσεων, αύξησης της ζήτησης για υπηρεσίες μέσω της παροχής voucher, ειδικών προγραμμάτων κατάρτισης προσαρμοσμένων στις ανάγκες τους, υποστηρικτικών πολιτικών για τη δημιουργία clusters και την προώθηση συνεργειών, κ.ά.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσσον

Boix-Domènech, R., Rausell-Köster, P. (2018). The Economic Impact of the Creative Industry in the European Union. In: Santamarina-Campos, V., Segarra-Oña, M. (eds) *Drones and the Creative Industry*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-95261-1_2

Boyle, D., Oakley, K. (2018). *Co-operatives in the creative industries*.

Cordano, E. (2023). D'ici 2028, les rapports financiers et de développement durable seront sur un pied d'égalité, IFACI, 23.2.2023.

Diesis (2018). *Social economy enterprises and cultural and creative industries*. (2023).

Eurostat (2017). *Culture statistics - cultural participation*.

Eurostat, *General government expenditure by function (COFOG)*

Eurostat, *General government expenditure on cultural services*

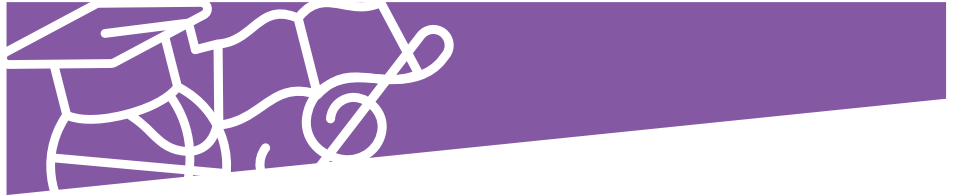
European Commission. (2022). *Sport and Physical Activity, Special Eurobarometer 525*

Handel, J., Scheuble, S. (2021). *The role of sports in violent right-wing extremist radicalisation and P/CVE, Radicalisation 2021 Awareness Network*, European Commission, pp 9-11.

Martinelli, F., Kumar, S., Woolard, C. (2023). *The role of cooperatives in supporting cultural and creative industries*, *Revista Académica SIC, Sostenibilidad. Innovación y Ciencias empresariales, Sección Excelencia Académica*, Edición 3, pp.1-25, enero-junio, 2023.

Monier, L., Thiry, B. (1997). *The general interest: its architecture and dynamics*, *Annals of Public and Cooperative Economics*, Volume 68, Issue 3, pages 313–333, September 1997.

Musgrave, R. (1959). *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*. McGraw-Hill International Student Edition.

OECD (2022), *The Culture Fix: Creative People, Places and Industries*, Local Economic and Employment Development (LEED), OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/991bb520-en>.

Pecqueur, A. (2021). La faillite du modèle libéral de la culture, *Alternatives Economiques* 413, 6/2021.

Pecqueur, A. (2023). La philanthropie, un financement à risque pour la culture, *Alternatives Economiques*, 30.10.2023.

Sabatini, F. (2019). Culture as Fourth Pillar of Sustainable Development: Perspectives for Integration, Paradigms of Action. *European Journal of Sustainable Development*, 8(3), 31. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n3p31>

Self, P. (2000). *Rolling Back the Market – Economic Dogma and Political Choice*. London: Macmillan Press.

Ver Eecke, W. (1998). The concept of a Merit Good: The Ethical Dimension in Economics Theory and the Transformation of Economics into Socio-Economics, *Journal of Socio-Economics*, 27 (1), 133-153.

Zhu, W. (2024). Surproduction et addiction : Shein, l'épouvantail de la mode mondiale, *Alternatives Economiques*, 20.3.2024.

Ελληνική

Γεωργακόπουλος, Θ. (2022). Η παχυσαρκία και οι συνέπειές της, *Διανέοσις*, Φεβρουάριος 2022.

Γιαννόπουλος, Γ., Καρράς, Χ., Κολοκυθά, Ο., Κυριακίδης, Ε., Παπαγεωργίου, Α., Τρίκας, Δ., Τσιαβός, Π., Χανδακά, Σ. (2023). Απελευθερώνοντας τις δυνάμεις του πολιτισμού - Προτάσεις πολιτικής, *Διανέοσις*, Οκτώβριος 2023.

Δήμα, Ε. (2023). Η ενσωμάτωση της βιωσιμότητας στο κανονιστικό και λογιστικό πλαίσιο της χρηματοοικονομικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παρατηρητήριο Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ, 20.7.2023.

Δρίτσας, Θ. (2022). Εγκέφαλος και μουσική: Μουσική εκπαίδευση και γνωστικές δεξιότητες, *Athens Voice*, 7.11.2022.

ΕΕΕΠ (2023). Συγκέντρωση και Οργανωμένη Παρουσίαση Χρηματοοικονομικών και Άλλων Δεδομένων για τα Καζίνο, Γραφείο Συγκέντρωσης Δεδομένων και Μελετών - Διεύθυνση Διοίκησης, Σεπτέμβριος 2023.

ΕΛΣΤΑΤ (2023). Έρευνα βιβλιοθηκών της Ελλάδος Έτους 2022, 5.12.2023.

ΕΛΣΤΑΤ. (2023). Ποιότητα Ζωής, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών: Έτος 2022 (Περίοδος αναφοράς εισοδήματος: 2021), 16.5.2023.

Ευσταθόπουλος, Γ. (2017). Συλλογικές διαστάσεις της αριστείας.

Ευσταθόπουλος, Γ. (2019). Από την οικονομική μεγέθυνση στη βιωσιμότητα & την ευημερία, Παρατηρητήριο Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ, 30.10.2019.

Ευσταθόπουλος, Γ. (2023). Για ένα ανθρωποκεντρικό μοντέλο της 4BE: βιώσιμο, δίκαιο & ανθεκτικό. Τελική έκθεση του ευρωπαϊκού project FORCE

Ηγουμενίδη, Τ. (2023). Πώς θα είναι το Hard Rock Hotel & Casino Athens στο Ελληνικό, naftemporiki.gr, 23.12.2023.

Καλημέρης, Π., Μαρούλης, Γ., Τσιρμώκος, Χ. (2023). Η ελληνική οικονομία μέσα από την παρουσίαση εναλλακτικών δεικτών αποτίμησης της κοινωνικο-οικονομικής ευημερίας. Μια προσέγγιση πέρα από το ΑΕΠ, ΙΝΠ, Μάιος 2023.

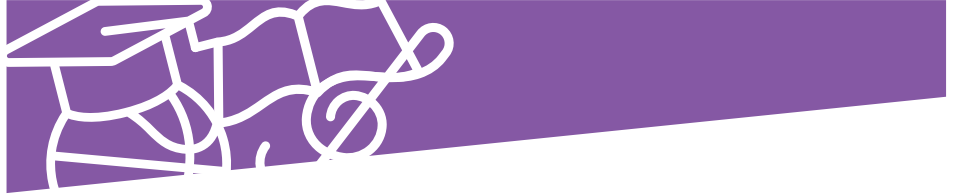
Καρακατσούλη, Α. (2023). Κύκλος Πολιτισμικής Πολιτικής ΕΝΑ, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, 4.12.2023.

Κούβαλης, Β. (2021), Χρηματοδότηση αθλητισμού από τα τυχερά παιχνίδια, Ertnews.gr, 23.3.2021.

Κουρής, Γ. (2022). Εναλλακτικές παρεμβάσεις για την κλιματική αλλαγή. Παρατηρητήριο Βιώσιμης Ανάπτυξης ΕΝΑ. Νοέμβριος 2022.

Λαμπριανίδης, Λ. (2022). Αλλαγή υποδείγματος για το παραγωγικό άλμα: από τη φθηνή στην ποιοτική ανάπτυξη, ΕΝΑ, 19.7. 2022.

Λαμπριανίδης, Λ. (2023). Κλειδί για την ποιοτική ανάπτυξη, το αναπτυξιακό κράτος. KReport, 10.8.2023.

Μανιός, Ι., Μοσχώνης, Γ., Ανδρούτσος, Ο., Μαυρογιάννη, Χ., Μαλακού, Ε. (2022). Παχυσαρκία και συνοδά καρδιομεταβολικά νοσήματα: Αιτίες - Συνέπειες - Λύσεις, Διανέοσις, Φεβρουάριος 2022.

Νικολόπουλος, Τ. (2021). Ποιες (πρέπει να είναι οι) ανάγκες;, ΕΦΣΥΝ, 18.9.2021.

Ντζανάτος, Δ. Κρίσιμα Διαχρονικά Μεγέθη Διαδικτυακών Παρόχων Παιγνίων, Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων.

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (2016). Τυχερά παίγνια στην Ελλάδα της κρίσης: οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις των τυχερών παιχνιδιών, Τμήμα οργάνωσης & διαχείρισης αθλητισμού, Αθήνα, 14-01-2016.

Σμυρναίος, Ν. (2018). Το ολιγοπώλιο του διαδικτύου & οι προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, Συνέντευξη με τον Κώστα Ελευθερίου, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, 26.9.2021.

Στρατής, Κ. (2023). Ο πολιτισμός είναι στην καρδιά της πολιτικής για έναν καλύτερο κόσμο, Κύκλος Πολιτισμικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, 13.12.2023.

Συναδινός, Ι. (2022). Για ένα νέο παράδειγμα οργάνωσης του αθλητισμού στην Ελλάδα, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, Οκτώβριος 2022.

Φατσέα, Α. (2011). Ανασταλτικοί Παράγοντες Συμμετοχής σε Δράσεις Αθλητισμού Αναψυχής στην Ελλάδα, Διοίκηση Αθλητισμού & Αναψυχής, τόμος 8 (2), 8 – 17, Δεκέμβριος 30, 2011

Focus Bari (2024). Οι Έλληνες, τα Τρόφιμα & η Διατροφή, Ιανουάριος 2024.

Ierax Analytix (2022). Ακρίβεια και ανατιμήσεις στρέφουν τους καταναλωτές σε χαμηλής διατροφικής αξίας τροφές, 30.5.2022.

ENA

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ENA Ινστιτούτο
Εναλλακτικών Πολιτικών
Ζαλοκώστα 8, 106 71 Αθήνα,
+30 210 364 7912

info@enainstitute.org
www.enainstitute.org

** Η παρούσα δημοσίευση εκφράζει τις απόψεις
του συγγραφέα και δεν εκφράζει απαραίτητα ή
και στο σύνολό της το ENA*

